

NAZİRELERE GÖRE DİVAN ŞİİRİNDE NESÎMÎ ETKİSİ¹

Murat ASLAN*

Özet

Şekil ve içerik yönünden katı kurallara sahip olmasıyla öne çıkan divan edebiyatı, şairler arasındaki etkileşimin hayli yüksek olduğu kültürel bir olgudur. Bu husus daha önce yazılan bir gazelle vezin, kafiye ve redif uyumunu esas alan nazirelerde açıkça görülebilir. Bundan dolayı nazireler bir şairin divan şiirindeki etkisi bağlamında oldukça değerli verilere ulaşabilmeyi mümkün hâle getirmektedir.

XIV-XV. yüzyıl Azeri sahası divan şairlerinden Nesîmî, Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterâbâdî'nin bir halifesi olup inancını yaymak üzere Anadolu ve Suriye'ye seyahat etmiştir. Şair, şiirlerinde Hurufiliğin propagandasını yapmakla beraber inancından bağımsız şiirler de kaleme almış ve hem kendi dönemindeki hem de kendinden sonraki şairleri etkilemeyi başarmıştır.

Nesîmî'nin divan edebiyatına etkisinin boyutları ve niteliği araştırmaya değer bir meseledir. Acaba şair, niceliksel olarak nasıl bir şair kitlesini etkisi altına almıştır? Ayrıca bu etki koyu bir Hurufi olan ve bu uğurda can veren şairin inancını yansıtmakta mıdır? Şayet Nesîmî'nin Hurufilik inancına dair şiirleri de tanzir edildiyse bu şiirlere yazılan nazirelerde Hurufilik inancının izleri görülmekte midir? Makalede bu sorulara yanıt bulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nesîmî, nazire, tanzir, Hurufilik.

¹ Bu makale, ilk olarak 12 Ocak 2021 tarihinde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde aynı adla doktora seminer çalışması olarak sunulan bildirden hareketle yazılmıştır. Bu çalışmaya yönlendirmeleriyle ve değerli tavsiyeleriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Recep DEMİR'e teşekkür ederim.

* Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, murataslan@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8376-3780.

NESÎMÎ EFFECT ON DIVAN POETRY ACCORDING TO IMITATION POEMS

Abstract

Divan literature, which stands out with its strict rules in terms of form and content, is a cultural phenomenon in which the interaction between poets is quite high. This issue can be clearly seen in the imitation poems that are based on the harmony of a ghazal with rhyme and redif written before. Therefore, imitation poems make it possible to reach very valuable data in the context of a poet's influence on divan poetry.

Nesîmî, one of the divan poets of the XIV-XVth centuries, was a caliph of Fazlullah Esterâbâdî, the founder of the Hurufism, and traveled to Anatolia and Syria to spread his belief. The poet, besides making the propaganda of Hurufism in his poems, also wrote poems independent of his belief and succeeded in influencing both the poets of his time and after.

The dimensions and quality of Nesîmî's influence on divan literature stands in front of us as a matter worth researching. What sort of mass of poets did the poet influence quantitatively? Also; does this effect reflect the belief of the poet, who was a deep Hurufî and died for this cause, or were Nesîmî's non-Hurufî poems were preferred to be arranged? If Nesîmî's poems relating Hurufism were also arranged, are there any traces of the Hurufism belief in these poems? We will try to find answers to these questions in our article.

Keywords: Nesîmî, imitation, poem, Hurufism.

Giriş

Nazire nedir?

Bir şairin şiirine vezin ve kafiyesi aynı olacak şekilde başka bir şiir yazmaya tanzir etme, yazılan şiire de nazire denir (İpekten, 2016, s. 21). Divan şiirinde nazire geleneği oldukça yaygındır hatta Gölpinarlı (2005, s. LXV) divan edebiyatının bir nazire edebiyatı olduğunu söyler.

Nazire yalnızca gazel ve kasideyle değil; terkihibent, terciibent, murabba, müstezat ve mesnevi gibi diğer nazım şekilleriyle de yazılabilmektedir. Bunun gibi bir eserin tamamına yazılan nazireler de mevcuttur (Köksal, 2006, s. 21-29).

Bir şairin şiirine nazire yazılması o şairin beğenildiğini ve ona saygı duyulduğunu gösterir. Nazire-gûlar, üstat bir şairin şiirine nazire söyleyerek onunla birlikte ün kazanmak ya da onun sanat kalitesini yakalamak isterler. Öte yan-

dan nazire geleneği genç şairler için bir çeşit okul işlevi görür. Böylece şairler taklit ve araştırma yoluyla kendi özgün sanatlarını oluşturur. Nazire yazmanın bir başka amacı ise şairin tanzir ettiği şairden üstünlüğünü kanıtlamak istemesidir. Bazen şairler, zemin şiir sahibi şairlerin meydan okumasına cevap vermek üzere de nazireler kaleme almışlardır. Bazı şairler, diğer şairlere meydan okumak yerine şiirlerine nazire yazılmasını samimi bir istek hâlinde belirtir. Bu tür şiirleri tanzir etmek bir dostluk belirtisi olma özelliğine sahiptir. Kimi üstat şairlerin genç ve tecrübesiz şairlere, onları teşvik etmek ve eğitmek amacıyla nazire yazdığı da görülmüştür (Köksal, 2006, s. 97-106).

Nazirecilik yalnızca vezin, kafiye ve redif uyumu değildir. Asıl mesele, nazire yazarın kendi üslup özelliğini ve sanatçı kişiliğini nazireye yansıtmasıdır. Aksi hâlde nazire diye ortaya konan şiirler biçimsel bir benzeyişten öteye gitmez (Dilçin, 2011, s. 110; Dilçin, 2009, s. 269). Tezkireciler ve divan şairleri, bir şiire nazire diyebilmek için vezin ve kafiye uyumunu yeterli görmezler; ayrıca nazirelerde eda, mana ve muhteva açısından yetkinlik şairde ise üstünlük iddiası ararlar. Tabii ki bu değerlendirmeler, nazirenin teknik şartlarından ziyade iyi bir nazirenin nasıl olması gerektiği ile alakalı görüşlerdir (Köksal, 2006, s. 38-41).

Yukarıdaki bilgiler ışığında nazire şu şekilde tanımlanabilir: Genellikle redif, kafiye ve vezin açısından zemin şiire benzeyen; gazel, kaside, mesnevi, terciibent, terkihibent ve murabba gibi nazım şekillerinde yazılmakla birlikte bir eserin tümüne de yazılabilen; tanzir edilen şairden daha güzel bir şiir ortaya koymak, kendini ispat etmek, zemin şiir sahibi şaire cevap vermek, tanzir edilen şairi eğitmek ya da teşvik etmek gibi amaçlarla yazılan; esaslı taklit olmakla birlikte eda ve söyleyişte orijinalliği yakalamayı amaç edinen şiirlere nazire denir.

Nesîmî'nin hayatı, şairliği ve Hurufiliği

XIV. yüzyıl şairlerinden Nesîmî (öl. 807 / 1404), hem kendi döneminde hem de daha sonra şiirleri ve sanatı beğenilmiş; bundan dolayı eserleri defalarca tanzir edilmiş bir divan şairidir.

Latîfî'nin (öl. 990 / 1582) verdiği bilgilere göre Nesîmî, Bağdat'ın Nesîm adlı kasabasındandır. Şair ilk önce Şeyh Şiblî'nin (öl. 334 / 946) yoluna girmiş, ardından Hurufiliğin kurucusu Fazlullâh Esterâbâdî'ye (öl. 796 / 1394) bağlanmıştır. Türkçe şiirleriyle Anadolu'da şöhret bulan Nesîmî, I. Murad (öl. 791 / 1389) zamanında Anadolu'ya gelmiştir (Latîfî, 2018, s. 510).

Latîfî, Şeyhî (öl. 832 / 1429'dan sonra) ile Nesîmî'nin Bursa'da görüştüğünü kaydeder (Latîfî, 2018, s. 309). Bu dönemde Nesîmî, büyük ihtimalle, henüz Fazlullâh Esterâbâdî'yle tanışmamıştır (Olgun, 1970, s. 61). Ayrıca Latîfî, Nesîmî ile Kemâl Ümmî'nin (öl. 880 / 1475) beraberce Sultan Şüca

Tekkesi'ne misafir olduklarını, burada Baba Sultan'ın her iki şairin ölüm şekillerine işaret ettiğini anlatır (Latîfî, 2018, s. 453). Nesîmî, her ne kadar Hacı Bayram Veli (öl. 833 / 1430) ile görüşmek istemişse de Hacı Bayram Veli onu huzuruna kabul etmemiştir (Bilgin, 2007a, s. 3).

Fazlullâh'ın halifelerinden olan Nesîmî, Hurufiliği yaymak üzere Fazlullâh'ın başhalifesi Aliyyü'l-A'lâ (öl. 822 / 1419) ile birlikte Anadolu'ya gelmiş, fakat burada tutunamayıp kısa zamanda Hurufilerin yoğunlaştığı Halep şehrine göçmüştür (Ballı, 2010, s. 169-170; Aksu, 1989, s. 381; Bilgin, 2007a, s. 3-4). Kısa bir süre sonra da burada inançları sebebiyle derisi yüzülerek öldürülmüştür. Bu ölüm şekli, yalnızca Hurufî-Bektaşî şairleri etkilemekle kalmamış; tüm İslam âleminde Nesîmî'ye olan sevgi, saygı ve hayranlığı arttırmıştır (Olgun, 1970, s. 56)². Fuad Köprülü, Nesîmî'nin ölüm tarihini 807 / 1404 olarak verir (Köprülü, 2014, s. 53). Hüseyin Ayan da Köprülü'nün ifadesini geçersiz kılacak herhangi bir kayda henüz rastlanmadığını belirterek Nesîmî'nin ölüm tarihinin 1404 olması gerektiğini ifade eder (Ayan, 2014, s. 19). Kemal Edip Kürkçüoğlu ise çeşitli kaynaklardan hareketle Nesîmî'nin ölüm tarihini 821 / 1418 olarak kabul eder (Kürkçüoğlu, 1985, s. XIX).

Nesîmî'nin biri Farsça ve diğeri Türkçe olmak üzere iki divanı bulunmaktadır. Şairin ayrıca *Mukaddimetü'l-hakâik* adında Hurufilik akidesini konu alan bir eseri de mevcuttur. Her ne kadar Latîfî, Nesîmî'nin Arapça bir divanı olduğunu ifade etse de bu esere henüz ulaşamamıştır (Bilgin, 2007a, s. 4-5). Bununla beraber Abbas Azzavî, *Târihü'l-Irak* adlı eserinde Nesîmî'nin Arapça şiirlerinin Türkçe ve Farsça şiirlerinden daha zayıf olduğunu söylemektedir (Olgun, 1970, s. 67).

Hurufilere göre Fazlullâh Mesih, Mehdi (Usluer, 2009, s. 370-373), dahası uluhiyetin kendisinde tecelli ettiği bir zattır; yani Allah'ın mazharıdır (Usluer, 2009, s. 575). Onun başta *Câvidân-nâme* olmak üzere tüm kitapları ise kutsal olarak kabul edilir (Usluer, 2009, s. 250-251). Dolayısıyla Hurufilik, Abdülbâki Gölpınarlı'nın da işaret ettiği üzere kendi kutsal kitabı, kendi peygamberi, kendi kelime-i şehadeti ve kendi kiblesiyle yeni bir dindir (Gölpınarlı, 1969, s. 145; Gölpınarlı, 1989, s. 26). Nesîmî ise İran, Azerbaycan ve Anadolu'da resmî olarak kabul görmeyen bu dinin en önemli temsilcilerinden biridir. Öy-

² Bu konu bağlamında Özer Şenödeyici (2015, s. 113), Nesîmî'nin, kendi ölümü sayesinde Hurufilik düşüncesini duyurma, bu şekilde toplumun sevgisini kazanma idealine dair şunları söylemektedir: “Mansur gibi olabilmek, Mansur gibi ölebilmek isteyen Nesîmî; onun gibi davranmış, onu yüceltmiş, kendisi ile onun arasında bir bağ kurmuş, onun ağzından konuşmuş, onun cennetini arzulamış ve sonunda tarihin de belgelediği üzere ikinci bir Mansur olarak amacına ulaşmıştır. İnsanların, nasıl yaşadıklarından ziyade nasıl öldürüldüklerinin daha fazla önemsenmesi, toplum psikolojisinden anlayan ve onu şekillendiren ideal adamlarının, canlarını feda ederek düşüncelerini duyurma yoluna gitmelerini gerektirmiştir.”

leyse nasıl oldu da başta Fazlullâh Esterâbâdî ve kendisi olmak üzere yüzlerce inananı idam edilen böyle bir dinî akımın önemli bir mensubunun ve liderinin şiirleri Sünni Osmanlı topraklarında kabul görüp beğenildi ve kendisine yüzlerce nazire yazıldı? Makalede, Nesîmî'ye yazılan nazirelerden yola çıkılarak bu soruya yanıt aranacaktır.

Çalışmanın Amacı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmanın temelde iki amacı vardır: Öncelikle Nesîmî'nin divan şiirine etkisinin boyutunu ortaya koymak, ardından Nesîmî'yi diğer Hurufî şairlerden ayıran ve onu önde gelen divan şairlerinden biri yapan farkı anlamaktır.

Araştırma malzemesini oluşturmak için ilk olarak Hüseyin Ayan'ın hazırlamış olduğu *Nesîmî Divanı*'ndaki (2014) gazellerin vezin, kafiye ve redifleriyle Hurufî şairlerden örnek olarak seçilen Muhîfî (öl. 1030 / 1620'den önce), Arşî (öl. 1030 / 1620-1621) ve Misâlî'nin (öl. 948 / 1541) divanlarındaki gazellerin vezin, kafiye ve redifleri mukayese edilmiş; ardından birbiriyle uyuşan gazellerin içeriği incelenerek Muhîfî, Arşî ve Misâlî'nin Nesîmî'ye yazdığı nazireler tespit edilmiştir.

İkinci olarak Ömer Bin Mezîd'in (öl.?) *Mecmûatü'n-nezâir*'inde ve Edirneli Nazmî'nin (öl. 967 / 1559'dan sonra) *Mecmau'n-nezâir*'inde Nesîmî'ye yazılan nazirelere çalışmada işaret edilmiş; böylece hem Hurufilikten etkilenen hem de Hurufilikten uzak şairlerin Nesîmî'ye yazdıkları nazireler söz konusu edilmiştir. Bunun yanında Nesîmî'nin tanzir edilen gazellerinden ne kadarının Hurufilik inancını yansıttığı ve ilgili nazirelerde Hurufilik ile ilgili beyitlerin bulunup bulunmadığı incelenmiştir.

Son olarak T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığının internet sitesinde bulunan divanlar taranmış; *Nesîmî Divanı*'ndaki ilk 150 gazelle vezin, kafiye ve redif açısından uyuşan gazeller tespit edilmiştir.³ Daha sonra bu gazeller içerik açısından incelenerek Nesîmî'ye nazire olma ihtimali yüksek olan şiirlerden bazıları, örnek teşkil etmesi bakımından bu çalışmaya dâhil edilmiştir.

Sonuçta ise bulgular tahlil edilerek Nesîmî'nin divan şiirine etkisi nazireler bağlamında değerlendirilmiş, ayrıca Hurufî şairler ile Hurufî olmayan şairlerin Nesîmî'den etkilenme düzeyi hakkında bazı tespitlere yer verilmiştir.

1. Hurufî Şairler

Nesîmî ve Aliyyü'l-A'lâ öncülüğünde Anadolu'da yayılan Hurufilikten etkilenip hem bu inancı benimseyen hem de onun etkisinde şiirler yazan Türk

³ Taranan divanlardaki nazireleri bulmak amacıyla *Nesîmî Divanı*'ndaki ilk 150 gazelin kullanılması, konuyu sınırlandırmak amacıyla. Ayrıca mukayeseler yapılırken *Nesîmî Divanı*'ndaki ilk 150 gazel arasından yalnızca redifi tam bir kelime oluşturan gazeller dikkate alınarak örneklem sınırlandırılmış ve daha kesin sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir.

şairleri arasında şunlar sayılabilir: Nesîmî, Refî'î (öl. 811 / 1409'dan sonra), Abdülmecid bin Ferište (öl. 864 / 1459-1460), Muhîtî, Arşî, Misâlî, Penâhî (öl. 860 / 1456'dan sonra) ve Mukîmî (öl. ?) (Usluer, 2009, s. 86-96). Sayılan doğrudan Hurufî şairler arasında divan sahibi olanlar ise Nesîmî, Muhîtî, Arşî ve Misâlî'den ibarettir. Abdülbâki Gölpinarlı ve Cemal Muhtar, Hurufî Türk şairleri arasında Yenicevardarlı Hayretî'yi (öl. 941 / 1534) ve Rûhî-i Bağdâdî'yi (öl. 1014 / 1605-1606) de saymaktadır (Muhtar, 1986, s. 225-226; Gölpinarlı, 1989). Fatih Usluer yakın dönemde yayımlanan bir makalesinde Hurufiliğin bir tarikat olmayıp tasavvufi-felsefî bir sistem olduğundan hareketle Hurufilik kavramlarını ve düşüncelerini kullanan şairlerin tümünü Hurufî kabul etmekte bir sakınca görmez. Söz konusu makalede Usluer'in saydığı Hurufî şairler arasında Rûhî-i Bağdâdî ve Yenicevardarlı Hayretî dışında Usûlî (öl. 945 / 1538-1539) ile Cihan Şah Hakîkî (öl. 872 / 1467) de bulunmaktadır (2019, s. 102-103). Gölpinarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*'nda Hurufilikten etkilenen ancak Hurufî olmayan şairler arasında Fahrî Dede (öl. 1329 / 1911), Esrar Dede (öl. 1211 / 1796), Aga-zâde Muhammed Dede (öl. 1090 / 1679-1680) ve Siyâhî Dede'den (öl. 1122 / 1710-1711) bahseder (Gölpinarlı, 1989). *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı eserinde ise Oğlan Şeyh İbrâhim Efendi (öl. 1065 / 1655) ve Niyâzi-i Mısırî'de (öl. 1105 / 1694) de Hurufilik tesirleri olduğunu söyler (Gölpinarlı, 1992, s. 99-283).

Bu makalede, divan sahibi Hurufî Türk şairleri arasından Hurufiliğin kalesi sayılabilecek Ergirikasrı kasabasında⁴ bir Bektaşî tekkesinde yaşayan Muhîtî ve Arşî ile hayatı hakkında kesin bilgiler bulunmayıp *Divan*'ından hareketle koyu bir Hurufî olduğu bilinen Misâlî örneklem olarak seçilip incelenmiştir. Bu şairlerin seçilmesindeki en büyük etken, diğer Hurufî şairlere göre bu şairlerde Hurufilik inancının daha belirgin olmasıdır. Divanlarında dinî propaganda amacı güden bu şairler, edebiyatı büyük oranda bir araç olarak kullandıkları için şiirlerinde Hurufilik unsurlarına diğer şairlerden çok daha fazla yer vermişlerdir.

1.1. Muhîtî

Şair 960 / 1552'de doğmuş ve 1030 / 1620'den önce ölmüştür (Tataroğlu, 1995, s. 4). Bahattin Kahraman, *Arşî Divanı*'ndaki 243 numaralı gazelden yola çıkarak Arşî'nin Muhîtî'nin bir müridi olduğunu, Muhîtî vefat edince de onun postuna oturduğunu savunur (Kahraman, 1989, s. 9). Bu durumda Muhîtî, Hurufilerin yoğunlaştığı Ergirikasrı'ndaki bir tekkede şeyhtir.

⁴ "Fatih Usluer'in Hurûfî nüshaları üzerine yaptığı bir araştırmaya göre, 1420 ile 1896 tarihleri arasında istinsah edilen 104 adet Hurûfî eseri nüshalarından 39'unun istinsah yeri bellidir: 28'i Ergirikasrı, 5'i İşkodra, 1'i Kanîne, 2'si Hacı Bektaş ve 3'ü İstanbul'da istinsah edilmiştir" (Usluer, 2016, s. 20).

Muhîti Divanı'ndaki 66 gazel, Nesîmî'nin ilgili gazelleriyle aynı kafiyeye ve (varsa) redifte yazılmıştır. Tabii ki bunların hepsi nazire değildir. Söz konusu gazeller içerisinde “-âb” ve “-ât” gibi kafiyelere sahip şiirler vardır ki yalnızca buradan yola çıkılarak nazire tespit etmek neredeyse imkânsızdır. Bununla beraber içerik çözümlemesi, bu gazeller arasındaki nazire ilişkisi hakkında bize bir fikir verebilir. Muhîti ile Nesîmî'nin redif ve kafiye açısından birbiriyle uyuşan gazelleri arasında yapılan içerik mukayesesine göre bunlardan 9'unun büyük ihtimalle nazire olduğu söylenebilir. Söz konusu şiirler arasında, nazirenin önemli şartlarından biri olan aruz ölçüsünün farklı olduğu örnekler mevcut olsa da bu şiirlerin içeriği incelendiğinde Muhîti'nin Nesîmî'yi tanzir ettiği açıkça görülebilir. Muhîti'nin Nesîmî'ye yazdığı nazirelerin matla beyitlerini gösteren tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Muhîti'nin Nesîmî'ye Yazdığı Nazireler

Nesîmî'nin Gazeli		Muhîti'nin Nazîresi	
Gazel No.	Matla Beyti	Gazel No.	Matla Beyti
19	Yâ resûl-i fahr-ı 'âlem seyyid ü zât-ı sıfât Bahr-ı zâtun gevherisen hem sıfâtun 'ayn-ı zât	19	Çün sıfât esmâ müsemâmâ oldı zât Zât-ı esmâya müsemâmâdur sıfât
21	Taht-gâh oldı mana çün bu sarây-ı nâsût Pâdişâhem ki menüm oldı cihân-ı melekût	20	Ey yüzün 'âlem-i mülk-i lâhût Hâl u hattun ceberût u melekût
32	Ey tabîb-i âhar-ı dil-hastayam kılığıl 'ilâc Hak rizâsiyçün mana bir dervi- şem kıl ihtiyâc	24	Künc-i 'uzletde olursa teşne vü 'uryân u âc Halka göstermez ganî-i fakr olanlar ihtiyâc
44	Dil-berâ zülfün şebinde mâh-ı tâbân gizlödür 'Anberîn zülfünde dâ'im 'an- ber-efşân gizlödür	36	'Âşıkun gönlinde dâim 'ışk-ı cânân gizlödür Nitekül cisminde her bir Âde- min cân gizlödür
166	La'l-i nâbun çeşmesinde âb-ı hayvân gizlödür Dürc-i yâkûtunda iy cân dürr ü mercân gizlödür		
135	Ma'ânîlü sözüdür dürr-i semîndür Beyânun mehit-i Rûhu'l-Emîndür	55	Cemâlün bâğ-ı Firdevs-i berîndür Tudagun çeşme-i mâ-i ma'îndür

163	Hamdü li'Îllâh kim cemelünden cihan pür-nûrdur Şol cihetden mülk-i can vîrânesi ma'mûrdur	42	Geldi Mehdî-i Mesîhâ doldı 'âlem nûrdur Göremez ricâl-i a'ver ⁵ neylesün çü kördür
		43	Âdem-i hâkî ki Hak âyine-i manzûrdur Âb u gildür sûretâ ma'nîde lîkin nûrdur
179	Dinlegil bu sözi ki cândur söz 'Âlem-i âsümân-mekândur söz	78	Münezzeh zât-ı bî-çün u çerâ-yı lâ-mekândur söz Mezâhirden zuhûr eyler sıfât-ı câvidândur söz
218	Gönlümün şehrini çün kim eyledi yağmâ-yı 'ışk Saldı 'âlem mülkine şûr u şeri gavgâ-yı 'ışk	115	Kevne tâ kıldı tecellî Fazl-ı bî- hemtâ-yı 'ışk Oldı her bir zerre bir mihr-i cihân-ârâ-yı 'ışk

İçerik mukayesesine örnek vermek gerekirse Muhîfî'nin 36 numaralı gazeli Nesîmî'nin 44 numaralı gazeline naziredir. Her iki gazel de “fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün” vezninde olup kafîye “-ân”, redif “gizlidür” ve içerik bakımından birbiriyle uyumludur. Nesîmî iman nurunun sevgilinin yanağında olduğunu fakat gözü kör olanların bunu görmediğini söylerken Muhîfî, bu nurun sevgiliye duyulan aşkta gizli olduğunu, her ne kadar zahit aşkı küfür olarak nitelese de asıl imanın bu aşk küfründe bulunduğunu söyler; zahidin ise bu gerçeği anlamadığına dikkat çeker:

Gözi körler görmedi yüzünde îmân nûrını
Gül yanagun çevresinde nûr-ı îmân gizlidür (Nesîmî G. 44/5)

Sanma zâhid kâfir-i 'ışk olanun îmânı yok
Küfr-i 'ışkında nigârun nûr-ı îmân gizlidür (Muhîfî G. 36/7)

Yine aynı gazellerde Nesîmî sevgilinin yüzünde *Kur'an*'ın gizli olduğunu söylerken Muhîfî, *Kur'an*'ın aslında besmelenin be'sinde (ب) gizli olması gibi, âlemdaki bütün sırların da Âdem'de bulunduğunu yazar.

Allah, hakikatte gayrimahluk olan 32 ilahi kelimeyi “Kün!” (كن) emriyle tüm yaratılanların içine koyduğundan dolayı her yerde ve her şeyde bu ilahi kelimeler görünür. Âdem'in yüzüne ise bu 32 ilahi kelimenin tamamı hatlar vasıtasıyla çizilmiştir. Yani âlemden ne sır varsa hepsi Âdem'in yüzünden okunabilir. Âdem'in yüzü *Levh-i Mahfûz*'dur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012, s. 305; Bashir, 2013, s. 49; Aksu, 1998, s. 409):

⁵ Bu tamlama, kullandığımız metinde “ricâl-a'ver” şeklinde yazılmıştır (Tataroğlu, 1995, s. 126) ancak vezin gereği “ricâl-i a'ver” şeklinde yazılmalıdır.

Sûretünün safhasında yazılı *innâ fetah*⁶

Harf harf anun yüzinde hatm-i Kur'ân gizlidir (Nesîmî G. 44/2)

Her ne var 'âlemde sırrullâh kamu Âdemdedür

Harf-ı bîde nitekim ma'nâ-yı Kur'ân gizlidir (Muhîfî G. 36/6)

Muhîfî'nin 78 numaralı gazeli kafiye “-ân” ve redif “-dur söz” açısından Nesîmî'nin 179 numaralı gazeliyle uyuşsa da vezin bakımından farklıdır. Nesîmî'nin gazeli “fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün” veznindeyken Muhîfî'nin gazeli “mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün” vezninde olmasına rağmen bu gazelin Nesîmî'ye nazire olduğu söylenebilir:

‘Îsî-i pâk ü Ahmed ü Âdem

Mehdî-i sâhib-i zamândur söz (Nesîmî G. 179/12)

Dalâlet ehline eyler hidâyet şübhesiz mutlak

Hakikat 'âleminde Mehdî-i sâhib-zamândur söz (Muhîfî G. 78/4)

Muhîfî'nin Nesîmî'ye nazireleri genellikle Hurufilik inancı ile alakalıdır. Onun âşıkane nazireleri ise yok denecek kadar azdır. Kendi akidesini anlatmak üzere şiir yazan şairin Nesîmî ile bir şairlik yarışına girmediği, nazirelerini hem dinî hem de edebî önderi Nesîmî'ye saygı çerçevesi içinde kaleme aldığı söylenebilir.

1.2. Arşî

Şuara tezkirelerinde biri Tireli (öl. 1000 / 1591) diğeri Yenipazarlı (öl. 978 / 1570) olmak üzere iki farklı Arşî'den bahsedilmektedir (Âşık Çelebi, 2010, s. 1065-1067; Kınalızâde Hasan Çelebi, 2014, s. 621-623; Riyâzî, 2017, s. 226; Esrar Dede, 2000, s. 359; Beyânî, 1997, s. 170). Bahattin Kahraman, Hurufî Arşî'nin Tireli Arşî ve Yenipazarlı Arşî'den farklı olduğunu öne sürer (Kahraman, 1989, s. II). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde de Tireli ve Yenipazarlı Arşî'den farklı olarak Hurufî Arşî için ayrı bir başlık açılmıştır (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1977, s. 162). *Divan*'ında tarih manzumesi bulunmayan Hurufî Arşî'nin Yenipazarlı Arşî ile aynı kişi olma ihtimali yoktur, çünkü Yenipazarlı Arşî tezkirelerin ifadesine göre tarih manzumeleleriyle ünlüdür. *Divan*'ında 50 numaralı gazelden hemen sonra “*Hâzâ Dibâce-i Velâdet-i 'Arşî*” adlı mensur bir parçada Hurufî Arşî 970 / 1562-1563 yılında doğduğunu ifade eder. Tezkiresinde Tireli Arşî'ye yer veren Âşık Çelebi ise 979 / 1572 tarihinde vefat etmiştir. Bu durumda Hurufî Arşî, Tireli Arşî'yle de aynı kişi olamaz. Dolayısıyla tezkirelerde adı geçmeyen üçüncü bir Arşî'nin varlığını kabul etmek gerekmektedir. Hurufî Arşî'den farklı olan Tireli Arşî ile

⁶ Bu Arapça ibare Fetih suresinin birinci ayetinde geçmektedir. Ayetin anlamı şu şekildedir: “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik” (Altuntaş ve Şahin, 2010, s. 510).

Yenipazarlı Arşî'nin divanları elde yokken Hurufî Arşî'ye ait *Divan*'ın çeşitli kütüphanelerde 36 nüshasının bulunması⁷ ise hayli ilginç bir durumdur.

Bu şairin hayat hikâyesine dair bilinenleri söylemek gerekirse Hurufî Arşî 970 / 1562-1563 tarihinde doğmuş ve 1030 / 1620-1621 tarihinde vefat etmiştir. Şairin ailesi, eğitimi ve memleketi hakkında bir bilgi yoktur (Kahraman, 1989, s. 4). Bununla beraber Gölpınarlı, Ali Emîrî'nin Farsça eserler kısmında bulunan 1368 numaralı *İşk-nâme*'nin ketebesinde, bu eseri istinsah eden Câfer'in Ergirikasrı'nın Divitdâr mahallesinde yaşayıp Arşî'ye mensup olduğunu beyan ettiğini yazar (Gölpınarlı, 1989, s. 31). Demek ki Arşî, Ergirikasrı'nda bulunan bir tekkenin şeyhidir. Bu husus, şairin 243 numaralı gazelinden yola çıkarak onun Muhîti yerine posta oturduğunu söyleyen Bahattin Kahraman'ın düşünceleriyle de örtüşmektedir (Kahraman, 1989, s. 9).

Arşî'nin Nesîmî'yi tanzîr ettiği gazellerden bazıları “Hurûfî Şair Arşî'nin Nesîmî'nin Gazellerine Nazîreleri” başlığıyla müstakil bir çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmada Nesîmî'nin dört gazeli ile Arşî'nin bu gazellere yazdığı beş nazire mukayese edilmekte, böylece Arşî üzerindeki Nesîmî etkisi ortaya konmaya çalışılmaktadır (Aslan, 2020).

Arşî Divanı'nda Nesîmî'nin gazelleriyle aynı kafiye ve (varsa) redife sahip 84 gazel bulunmaktadır. Bunların nazire olabilme ihtimalleriyle ilgili hususlar, daha önce “Muhîti” başlığı altında bahsedilenlerden farklı değildir. Bu şiirlerin içerik açısından mukayesesi yapıldığında Arşî'nin 16 gazelinin kuvvetli bir ihtimalle Nesîmî'ye nazire olarak yazıldığı ortaya çıkmıştır. İlgili tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Arşî'nin Nesîmî'ye Yazdığı Nazireler

Nesîmî'nin Gazeli		Arşî'nin Naziresi	
Gazel No.	Matla Beyti	Gazel No.	Matla Beyti
11	Levh-i Mûsâ çün yüzünden sıydı açıldı rikâb Sırr-ı tevhîdi 'ıyân itdi vü görüldi hicâb	17	İbtidâ-yı hilkat-i Âdemden oldı feth-i bâb Sırr-ı haşr-ı enbiyâ hem va'de-i yevmü'l-hisâb
36	Fazluna bil bağladum yâ vâhid ü ferd ü ehad Cümleden ma'bûdı bensen dâ'imâ hayy ü ebed	43	Okı Bismi'llâhi'r-rahmani'r-rahîm iste meded Fazl-ı mutlakdan kim oldur <i>kul</i> <i>hüvallahü ehad</i> ⁸
55	Olar kim bende-i Fazl-ı Hudâdur Muhîb-i hânedân-ı Mustafâdur	61	Olar kim hâdî-i râh-ı bekâdur Biri Ahmed birisi Murtazâdur

⁷ bk. yazmalar.gov.tr.

⁸ İhlas suresinin ilk ayeti olup anlamı şudur: “De ki: ‘O Allah’tır, bir tektir’” (Altuntaş ve Şahin, 2010, s. 604).

60	Ey lebün ‘ayn-ı âb-ı hayvândur Hızra sor anı gör ki ne cândur	64	Âb-ı dehenün hayât-ı cândur Hatt-ı ruhun âyet-i Duhândur
115	‘Ârif-i lâ-mekân otuz ikidir Şâhib-i cism ü cân otuz ikidir	58	Dil-berân-ı cihân otuz ikidir ‘Âşıkân-ı zamân otuz ikidir
156	Ehl-i îmân ısları ol demde inkâr itdiler Çün Hüseyinî Haleb şehrinde ber- dâr itdiler	102	Bil şular kim ehl-i Fazla dürlü âzâr itdiler Uydılar şeytân-ı şûma Hakkı inkâr itdiler
214	İki ‘âlemde sensen şâh-ı mutlak <i>Fetahnâ</i> ⁹ şânuna geldi muhakkak	157	Hudânun ‘arşı üzere ey muhakkak Ne hikmetdür ki rahm oldu mu’allak
215	Nâgehân gönlüme düşdi şûriş-i gavgâ-yı ‘ışk ‘Âkili dîvâne kıldı ‘âkibet sevdâ-yı ‘ışk	153	Başuma pîrâne-ser düşdi yine sev- dâ-yı ‘ışk Gönlümü sevdâ-yı zülfi eyledi me’vâ-yı ‘ışk
218	Gönlümün şehrini çün kim eyledi yagmâ-yı ‘ışk Saldı ‘âlem mülkine şûr u şeri gavgâ-yı ‘ışk		
220	Hüsüne hayrân durur hûr u melek ‘İşkuna ser-geştedür dâ’im felek	158	Devr ider kürre-i hâki dün ü gün çarh-ı felek Âdem-i hâkî’i tâ eyleye mescüd-ı melek
		159	Ey şem’ hüsün nârına pervânedür mîhr-i felek Mîhrâb-ı kaşun tâkına dâ’im sücûd eyler melek
279	‘İşk ile oldu mu’ammer tînetün ender-kadîm Kudsiyân-ı hazret-i a’lâ ile oldum mukîm	187	Fâka ¹⁰ -i fakr ile oldum künc-i ‘izzetde mukîm Ejder-i nefsi kılinc-ı kahr ile kıldum dü-nîm
375	Yüzün gördüm didüm el-hamdü li’llâh Boyun gördüm ohudum kul huvallâh	268	Mürîdem ben murâdum vech-i Allâh Kamu akvâl ü ef’âlüm illallâh
400	Çün beyân oldu rumûz-ı ‘alleme’l- esmâ bize Rûşen oldu nükte-i sırr-ı şeb-i İsrâ bize	274	İltifât itmez görünce ol melek-sîmâ bize Ey melek-sîmâ nedendür bunca istignâ bize
429	Vücûd-ı Mustafâ esmâ degül mi Bu sırrı bilmeyen a’mâ degül mi	281	Vücûd-ı Fazl-ı Hak âbâ degül mi Beyân-ı ‘alleme’l-esmâ degül mi
451	Menim yâr-ı vefâ-dârum gel âhî Melek sûretlü dildârum gel âhî	292	Benüm yâr-ı vefâ-dârum gel âhî Derûn-ı dilde efkârüm gel âhî
		307	Benüm cân içre cânânüm gel âhî Ten-i efsürdeme cânüm gel âhî

⁹ Bu Arapça kelime Fetih suresinin ilk ayetinde geçmektedir. Ayetin anlamı şudur: “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik” (Altuntaş ve Şahin, 2010, s. 510).

¹⁰ “Yoksulluk” anlamına gelen bu kelime kullandığımız metinde “fâkka” şeklinde yazılmıştır (Kahraman, 1989, s. 267).

Arşî'nin 58 numaralı gazeli Nesîmî'nin 115 numaralı gazeline naziredir. Bu gazeller “fe’îlâtün /mefâ’îlün/ feilün” vezninde olup kafîye “-ân”, redif “otuz ikidür” ve konu bakımından birbiriyle uyuşmaktadır.

Otuz iki, Fars alfabesinde bulunan harf sayısıdır ve Hurufilik düşüncesinin üzerine bina edildiği temel unsurlardan biridir. Her iki şair de yukarıdaki beyitleriyle Hurufilik akidesince varlığın aslı olup mevcudattaki her şeyi içerisinde barındıran hatta bizzat Allah’ın zatına karşılık gelen otuz iki ilahi isimden bahsetmektedir:

‘Ârif-i lâ-mekân otuz ikidür
Sâhib-i cism ü cân otuz ikidür (Nesîmî, 115/1)

Dil-berân-ı cihân otuz ikidür
‘Âşıkân-ı zamân otuz ikidür (Arşî, 58/1)

Arşî'nin 153 numaralı gazeli Nesîmî'nin 217 numaralı gazeline naziredir. Bu gazeller “fâ’îlâtün / fâ’îlâtün / fâ’îlâtün / fâ’îlün” vezninde olup kafîye “-â”, redif “-yî ‘aşk” ve konu bakımından birbiriyle örtüşmektedir:

Gönlümün şehrini çün kim eyledi yagma-yı ‘ışk
Saldı ‘âlem mülkine şûr u şer-i gavgâ-yı ‘ışk (Nesîmî, 218/1)

Başuma pîrâne-ser düşdi yine sevdâ-yı ‘ışk
Gönlümü sevdâ-yı zülfi eyledi me’vâ-yı ‘ışk (Arşî, 153/1)

Nesîmî, aşkın gönül şehrini yağma ettiğinden ve bundan dolayı âlemde aşk kavgasının meydana geldiğinden bahsederken Arşî, ermişlerin başına geldiği şekilde kendi başına da aşk sevdasının düştüğünü böylece sevgilinin saçının kendi gönlünü bir aşk cenneti eylediğini ifade etmektedir.

Arşî'nin 281 numaralı gazeli Nesîmî'nin 428 numaralı gazeline naziredir. Bu gazellerin vezni “mefâ’îlün / mefâ’îlün / fe’ûlün” kalıbında olup kafîye ve redifleri ortaktır. Konu olarak da şiirler birbiriyle benzerdir:

Vücûd-ı Mustafâ esmâ degül mi
Bu sırrı bilmeyen a’mâ degül mi (Nesîmî, 429/1)

Vücûd-ı Fazl-ı Hak âbâ degül mi
Beyân-ı ‘alleme’l-esmâ degül mi (Arşî, 281/1)

Her iki beyit de Hurufî inancı ile alakalı olarak ilahi kelimelerden (32 harf) bahsetmektedir. Hurufiler, Bakara suresinde geçen, Allah’ın Âdem’e bütün isimleri öğretmesi olayını (*Kur’an-ı Kerîm Meâli*, 2010, s. 5, Bakara 31), 28 ve 32 ilahi kelimenin öğretilmesi ve hatlar vasıtasıyla onun yüzüne yazılması olarak yorumlar ki bu, ilimlerin tümünü kapsar çünkü 28 ve 32’den başka ilahi kelime yoktur. Mevcut bütün isimler ve ilimler bunlardan meydana gelmiştir. Dolayısıyla her şey 28 ve 32 ilahi kelimedir; bütün bilgiler de bu ilahi

kelimelerin bilgisinden ibarettir (Âmilöđlu, 2014, s. 55-63). Beyitte Nesîmî, ilahi kelimeleri Hz. Muhammed'in bedeni bağlamında anlatırken Arşî, aynı meseleyi Fazlullâh Esterâbâdî'nin bedeni üzerinden açıklar.

Arşî, Nesîmî'nin yalnızca Hurufilik ile alakalı şiirlerinden değil, âşıkane gazellerinden de etkilenmiştir; çünkü onun nazirelerinde her iki türde de örnekler mevcuttur. Ayrıca Arşî'nin bazı beyitlerinden hareketle Nesîmî ile şairlik yarışına girdiği söylenebilir.¹¹ Ne var ki onun Nesîmî'yi geçebilmesi mümkün olmamıştır.

1.3. Misâli

XVI. yüzyıl şairlerinden olan Misâli, Gül Baba olarak da bilinir. Bağdatlı Ahdî (2018, s. 274), Âşık Çelebi (2018, s. 332), Kınalızâde Hasan Çelebi (2017, s. 741), Beyânî (2017, s. 176) ve Riyâzî (2017, s. 288) tezkirelerinde yer alan Misâli adlı şair Edirneli Hasan Çelebi olup bu kısımda incelenen Misâli'den farklıdır. *Divan*'na bakarak kesinlikle Hurufî olduğu söylenebilecek Misâli'nin hayatı hakkındaki söylentiler oldukça fazladır. Bu söylentiler (Güneş, 2011, s. 10-13) şairin hayatına dair kesin bilgilere ulaşılmasını engellemektedir.

Misâli Divanı'nda bulunan 169 gazel, *Nesîmî Divanı*'ndaki gazellerle kafiye ve (varsa) redif bakımından uyuşmaktadır. Söz konusu gazellerin içeriği mukayese edildiğinde Misâli'nin 30 gazelinin, kuvvetli bir ihtimalle, Nesîmî'ye nazire olarak yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu gazellerden bazıları, Nesîmî'nin tanzir edilen gazellerinden aruz ölçüsü yönüyle farklılık göstermektedir.

¹¹ Bu meseleye şu beyitleri örnek olarak gösterebiliriz:

'Aşk ile her dem Nesîmî seyr edersen kûh-ı Kâf
Sensin ol 'âli mekânda var ise ankâ-yı 'ışk (Nesîmî, G. 218)

Lâ-mekân mülkini seyr itsem 'aceb mi 'Arşiyâ
Çünkü Kâf-ı dilde kurdı 'aşıyân 'ankâ-yı 'ışk (Arşî, G. 153)

Görüldüğü üzere Arşî, yazdığı nazirede Nesîmî'yi yalnızca vezin ve kafiye yönüyle değil konu açısından da takip etmiş; bununla beraber ondan daha sanatlı ve hayal bakımından daha girift bir gazel ortaya koymayı amaçlamıştır. Yukarıdaki örnek beyitte Nesîmî, Arşî'ye nispeten daha sade bir söyleyişe sahiptir. Bu beyitte Nesîmî kendisini aşk ankasına teşbih etmektedir. "'âli mekân" ve "kûh-ı Kâf" ile "Nesîmî" ve "'ankâ-yı 'ışk" kelimeleri leffüneşrigayrimürettep oluşturmaktadır. Ayrıca beyitte "kûh-ı Kâf, 'âli mekân, 'ankâ" ve "dem" kelimeleri tenasüp oluşturmaktadır. Arşî ise gönlü Kaf dağına teşbih etmektedir. Kendisini ise açık istiare yoluyla aşk ankasına benzetmektedir. Beyitte "k" harfi aliterasyon oluşturmaktadır. "Lâ-mekân" ve "Kâf-ı dil" ile "Arşî" ve "'ankâ-yı 'ışk" kelimeleri birbirine karşılık geldiği için leffüneşrimürettep meydana gelmektedir. Ayrıca beyitte tenasüp ve nida sanatı da bulunmaktadır. Bu ise, Arşî'nin Nesîmî'ninkinden daha sanatlı ve daha güzel bir beyit ortaya koyma çabasını göstermektedir. Oysa Nesîmî'nin etkisi hem kendi döneminde hem de daha sonraki zamanlarda büyük bir şair kitlesine yayılmışken Arşî, Nesîmî'nin gösterdiği bu başarıyı sağlayamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Aslan, 2020.

Tablo 3: Misâli'nin Nesîmî'ye Yazdığı Nazireler¹²

Nesîmî'nin Gazelleri		Misâli'nin Nazireleri	
Gazel No.	Matla Beyti	Gazel No.	Matla Beyti
32	İy tabîb-i âhar-ı dil-hastayam kılğıl 'ilâc Hak rizâsiyçün mana bir dervi- şem kıl ihtiyâc	60	Haste-i 'aşkam tabîbâ gönlüm itmez imtizâc Şerbetünle âh kim la'linden olmazsa 'ilâc
36	Fazluna bil bagladum yâ vâhid ü ferd ü ehad Cümleñün ma'bûdı sensen ¹² dâ'imâ hayy ü ebed	76	Ey ruhsârun beyânı kul hüva'l-lâhu ehad Mushaf-ı hüsnünde zâhir oldı Allâhü's-samed
43	Gayb-ı mutlak sırrını gerçi ki pinhân gösterür Âşikârâ kendözin ber-vech-i insân gösterür	200	Hak sıfât-ı zâtını bir rûz-ı Kur'ân gösterür Şekl-i zîbâsını ya'ni Fazl-ı Yezdân gösterür
45	Neylerem men munda turup çünkü dil-dâr andadur Sanma kim anda didüğüm Bursa ya Lârendedür	138	Neylerem ben bunda çün ol tûtî güftâr andadur Şol boyı serv-i hırâmân mâh-ı envâr andadur
44	Dil-berâ zülfün şebinde mâh-ı tâbân gizlödür 'Anberîn zülfünde dâ'im 'anber-efşân gizlödür	96	Leblerinde serv-i kaddün çesme-i cân gizlidür Hızır-ı la'linden taleb kıl k'âb-ı hayvân gizlidür
82	Tâbende yüzün tâbişi bedr-i dücâya ta'n ider Ferhunde zülfün gölgesi zıll-ı Hümâya ta'n ider	119	Ey sanem şol meh cemâlün gök- de aya ta'n ider Kâkül-i ham-pür-hamun zıll-ı hümâya ta'n ider
91	Yanaram 'ışkundan ahar gözle- rümünden yaşlar Firkattün derdi çıhardı yüregünde başlar	141	Murg-ı cân kim her seher âh-ı figâna başlar Bahr-ı çeşmüm mevc ider kânile akar yaşlar ¹³
92	Her seher vaktinde kim bülbül figânın başlar 'Ahu artar şöyle kim ahar gözümünden yaşlar		

¹² Metinde "bensen" şeklinde yazılmıştır (Ayan, 2014, s. 227).¹³ Bu kelime metinde "başlar" şeklinde yazılmıştır (Güneş, 2011).

95	‘İyd-ı ekberdür cemâlün ‘ıyde cân kurbân olur Âb-ı hayvândur tudagun her kim içer cân olur	188	Râh-ı ‘ışka ‘âşık-ı dîdâr olan kurbân olur İyd-ı Fazlu’llâha irer Hızır gibi cân olur
101	Her neye kim bahar isen anda sen Allâhı gör Hañçaru kim ‘azm kılsan semme vechu’llâhı gör	110	Sûretünde Âdemün gel sûretu’llâhı gör Leblerinde çeşme-i âb-ı hayâtü’llâhı gör
108	Gönlümde menüm ‘ışk-ı cemâlün ezeliüdür Şol nesne kim oldu ezeli lemyezeliüdür	91	Ol hatt ki senün bedr-i cemâlünde celidür Yazlu yed-i kudretle sıfât-ı ezeliüdür
237	İy hat u hâlün sıfâtın didi Kur’ânda celil Şol cemâlün zikridür zikrüm zehî zikr-i cemil	348	Ey cemâlün yedi mushâf yedi hatt-ı celil K’andan izhâr oldu sırr-ı zât-ı yezdâna delil
248	Ta yüzün gördüm nigârâ gamdan âzâd olmuşam Kullugunda pâdişâhum hüsnüne şâd olmuşam	411	‘Ayn-ı nûram gerçi hâk âb âteş ü bâd olmuşam Kahr-ı lutfun ‘aynıyam gam-nâk u hem şâd olmuşam
250	Tâ ki yüzünde görmişem hüsnüne hayrân olmuşam Düşdüm saçun sevdâsına gör ne perîşân olmuşam	392	Ey sanem gördüm yüzün hüsnüne hayrân olmuşam Kıble idelden cemâlün ehl-i îmân olmuşam
259	İy cemâlün hüsn-i sûret kim kılupdur ol hakîm Fa’il-i mutlak durur her şeyde mef’ûl ol rahîm	356	Ey mu’anber ‘urve-i zülfün sırât-ı müstakîm Hatt-ı Sübhân’un yüzünde kenz-i Kur’ân-ı ‘azîm
267	İy yanagun Tûr-ı Sînâ vey hatun hayy-i kadîm Ol tecelliden çu buldı Hakka yol Mûsâ Kelîm	358	Ey kıyâmün sidrevü tûbâ yüzün bâg-ı na’îm Âyet-i hatt-ı cebînün sûret-i zât-ı kadîm
274	İy nûr-ı dil ü dîde dîdâruna müştâkam İy yâr-ı pesendide dîdâruna müştâkam	395	Ey yâr-ı dilâ dâmum dîdâruna müştâkam V’ey yüzi meh-i tâmum ¹⁴ dîdâruna müştâkam

¹⁴ Kullandığımız metinde “meh tâmum” şeklinde yazılmıştır (Güneş, 2011, s. 479).

287	Men ki dervîşem fakîrem pâdişâh-ı ‘âlemem Rûh-ı bî-rengem egerçi renge girdüm âdemem	361	Men ki keşşâf-ı tılsım genc-i nûr-ı mübhemem Sûret-i Âdemde otuz iki hatt-ı a’zâmem
		365	Men gedâyam gerçi dil mülkün- de şâh-ı ‘âlemem Zerreyem ammâ ki enver bahş-ı şems-i a’zamem
288	Dil-berâ men senden ayru tende cânı neylerem Mâl ü milki taht u tâcı hânümânı neylerem	394	Sidre kaddün var iken serv-i revânı neylerem Sensüz ey cân çeşmesârı gülsitâ- nı neylerem
294	Vücûdum şehrine girdüm tolu nûr-ı Hudâ gördüm Men ol nûrun tecellîsin Mu- hammed Mustafâ gördüm	400	Cemâlün pertev-i nûr-ı Muham- med Mustafâ gördüm İrişdüm cennet-i ‘adne saçunda istivâ gördüm
328	Sen mana dil-ber yetersen özümler yâr olmasun Bir olur yâr ikki olmaz ikki zinhâr olmasun	435	Senden özge iki ‘âlemde bana yâr olmasun Gönlüme senden vefâlu dahı dildâr olmasun
346	Görmüşem nûr-ı tecellî rûy-ı zîbâsında men Ohıram Seb’â’l-Mesânî kaş u tugrasında men	433	Râh-ı Hakkı görmüşem zülf-i mutarrâsında men Bulmuşam fî dâd u lâmı vech-i zîbâsında men
353	Çün hemîşe ol güneş ruh-sâra döndürmüş yüzün Şeş cihetden şol büt-i ‘ayyara döndürmüş yüzün	428	Bülbül-i cân ol rûh-ı gülzâra döndürmüş yüzün Ya’ni kim Rahmân sıfat dîdâra döndürmüş yüzün
354	Zehî ol kimse kim vardır habî- bi sen teki meh-rû Şeker-güftâr ü gül-ruhsâr u müşkîn-hâl ü ‘anber-bû	490	Lebün mül mül haddün gül gül müjen tîr ü kemân ebrû Kaddün serv-i ser-efrâz u siyâh çeşmündürür âhû
357	Dünyâ turacak yir degül iy cân sefer eyle Aldanma anun âline andan hazer eyle	538	Ger ‘ârifisen fânî cihândan güzer eyle Emmâre-i nefse sakın uyma hazer eyle
371	Sen sana ger yâr isen var iy gönül yâr isteme Yâr u dil-dâr ol sana sen yâr u dil-dâr isteme	520	Ey gönül kalb-i zegalden ¹⁵ ‘ahd u ikrâr isteme Râst-ı güftâr olmayandan râst-ı güftâr isteme

¹⁵ Deva Güneş’in hazırladığı metinde bu kelime “zegal” şeklinde okunmuştur (2011, s. 581) ancak kelime anlam ve vezin gereği “zegân (çaylak)” şeklinde okunmalıdır.

378	Gel gel ki müştâk olmuşam şirîn lebün gül kandına Gül kand-ı Mısrîdür lebün kandın iletilgil kandına	515	Teşneyem ey gonce leb la'l-i lebün ¹⁶ gül ¹⁷ kandına N'ola kandursan beni lutf idüp anun kandına
400	Çün beyân oldu rumûz-ı 'alleme'l-esmâ bize Rûşen oldu nükte-i sırr-ı şeb-i İsrâ bize	510	Tâ lebün keşf itdi sırr-ı 'alleme'l-esmâ bize Rûşen oldu nûr-ı Sübhâne'l-lezî isrâ bize
435	Cemâlün kıble-i îmân degül mi Vücutun mazhar-ı insân degül mi	550	Cemâlün mushaf-ı Yezdân degül mi Lebün câm-ı şarâb-ı cân degül mi
442	Sûretün nakşında her kim görmedi nakkâşını Vâhib-i sûret anun gözsüz yaratmış başını	564	Fazl-ı Hakdan ders iden tâhâ-yı zülû ü kaşını Nakş-ı ruhsarında idrâk eyledi nakkâşını

Misâlî'nin 60 numaralı gazeli Nesîmî'nin 32 numaralı gazeline naziredir. Her iki gazeli de “fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün” vezinde olup kafiyece “-âc” ortaktır:

İy tabîb-i âhar-ı dil-hastayam kılğıl 'ilâc
Hak rizâsiyçün mana bir dervişem kıl ihtiyâc (Nesîmî G. 32 / 1)

Haste-i 'ışkam tabîbâ gönlüm itmez imtizâc
Şerbetünle âh kim la'linden olmazsa 'ilâc (Misâlî G. 60/1)

Âşıkane türünde kabul edilebilecek bu gazellerde Nesîmî, yukarıdaki örnek beytinde aşk derdine tabipten bir çare ararken Misâlî tabibin şerbetinin gönlüne iyi gelmediğini, kendisini iyileştirecek tek şeyin sevgilinin lal dudağı olduğunu söyler.

Misâlî'nin 200 numaralı gazeliyle Nesîmî'nin 43 numaralı gazeli “fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün” vezindedir, kafiye “-ân” ve redif “gösterür” bakımından da birbiriyle benzerlik göstermektedir:

Gayb-ı mutlak sırrını gerçi ki pinhân gösterür
Âşıkârâ kendözün ber-vech-i insân gösterür (Nesîmî G. 43/1)

Yerde gökde âşıkârâdur yüzi gün gibi lîk
Kudretin gör kim nice kendüyi pinhân gösterür (Misâlî G. 200/3)

Ger dilersen göresen Hak yüzünü 'aynü'l-yakîn
Bist ü heşt ü sî vü dü te'vîl ü bürhân gösterür (Nesîmî G. 43/2)

¹⁶ Kullandığımız metinde “la'l-i lebün” tamlama yapılmayarak “la'l lebün” şeklinde yazılmıştır (Güneş, 2011, s. 578).

¹⁷ Deva Güneş'in hazırladığı metinde “gel” olarak okunmuştur (2011, s. 578).

Kanı idrâk itmege insân Misâlî gerçeğim
Cümle şey zât u sıfât-ı Hakk’a bürhân gösterür (Misâlî G. 200/9)

Söz konusu gazeller açık bir şekilde Hurufilik akidesinden bahsetmektedir. Nesîmî, gaybımutlak olan Allah’ın sırrını gizli tuttuğunu ancak insanın yüzünde bu sırrı apaçık bir şekilde gösterdiğini söylerken Misâlî onun yüzünün yerde ve gökte gün gibi açık olduğunu ancak yine de bir kudret göstergesi olarak kendi özünü gizlediğini ifade eder. Diğer örnek beyit mukayesesinde ise Nesîmî, Hakk’ın yüzünü açık bir şekilde görmek isteyenlere 28 ve 32 ilahi harfi kanıt olarak sunmaktadır. Misâlî’ye gelince o, gerçeği anlamak isteyenlere bütün mevcudatın Hakk’a sıfat olduğunu söyleyerek bir ipucu sunar.

Misâlî’nin 96 numaralı gazeli ile Nesîmî’nin 44 numaralı gazeli “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” vezninde olup kafîye “-ân” ve redif “gizlüdür” bakımından ortaktır. İçerik açısından da birbirine benzeyen söz konusu gazellerin örnek beyit mukayeseleri şu şekildedir:

Sûretünün safhasında yazılı *innâ fetah*¹⁸
Harf harf anun yüzünde hatm-i Kur’an gizlüdür (Nesîmî G. 44/2)

Okuyanlar levh-i ruhsârında Yâsîn sûresin
Bildiler kim ser-be-ser hüsnünde Kur’ân gizlidir (Misâlî, G. 96/5)

Nesîmî, *Kur’an*’ın harf harf insanın yüzünde yazılı olduğunu söylemektedir. Misâlî ise bunu daha şairane bir şekilde ifade ederek sevgilinin yanak levhasında Yasin suresini okuyanların baştan başa onun güzelliğinde *Kur’an*’ın gizli olduğunu anladıklarını söyler. Hurufiliğe göre Allah, Fars alfabesinde bulunan 32 harfe karşılık gelen 32 ilahi kelimeyi ateşe, suya ve yele koymayıp toprağa koymuş; böylece Âdem’i kendi sureti üzerine yaratmıştır. Burada Allah’ın sureti ile kastedilen bizzat 32 ilahi kelimedir (Esterâbâdî, 2012, s. 38). Âdem’in yüzünden yola çıkılarak bütün mevcudat anlaşılabilir, çünkü yerdeki ve gökteki her şey Âdem’in vücududur. Bütün mevcudat, Âdem’in yüzüne nakşedilmiş olan Allah’ın isimleriyle ayakta durur. Yani insan nereye bakarsa baksın daima 28 ve 32 ilahi kelimeyi görür (Esterâbâdî, 2012, s. 40). *Kur’an* da mevcudata dâhildir. O da 28 ve 32 ilahi kelimeyle yazılmıştır. Bu kelimelerin tümü, Âdem’in yüzünde hatlar vasıtasıyla bulunduğu için Âdem’in yüzü apaçık bir *Kur’an*’dır.

Misâlî, Hurufî şairler içerisinde Nesîmî’den en çok etkilenen ve onu tanzir etme konusunda en önde gelen şairdir. Hacim olarak da oldukça geniş bir divana sahip olan Misâlî, âşıkane türünde nazireler kaleme alsada Nesîmî’yi daha çok Hurufilik inancıyla alakalı şiirleriyle tanzir etmiştir. Misâlî, tıpkı

¹⁸ Bu Arapça ibare Fetih suresinin birinci ayetinde geçmektedir. Ayetin anlamı şu şekildedir: “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik” (Altuntaş ve Şahin, 2010, s. 510).

Arşî ve Muhîfî gibi gazellerinde temel olarak kendi inancının propagandasını en iyi şekilde yapmayı hedeflemiş bir şairdir.

2. Nazire Mecmualarında Nesîmî'ye Yazılmış Nazireler

Bu kısımda, Nesîmî'nin hangi gazellerine kimlerin nazire yazdığına işaret edilmiş; böylece Nesîmî'nin divan şiirine etkisinin daha rahat görülmesini sağlamak ve şairin hangi şiirlerinin daha çok beğenildiğine dikkat çekmek istenmiştir. Ayrıca Nesîmî'nin Hurufî olmayan şairlerce tanzir edilen gazellerinin Hurufîlik ile ilgisinin olup olmadığı, bu gazellere nazire olarak yazılan şiirlerde de bu inanç ile alakalı unsurların bulunup bulunmadığı incelenmiştir.

2.1. Mecmûatü'n-nezâir

Ömer Bin Mezîd'in derlemiş olduğu *Mecmûatü'n-nezâir*, Türk edebiyatında bilinen ilk nazire mecmuasıdır. Bu eserde 84 şaire ait toplam 397 şiir bulunmaktadır (Canpolat, 2003, s. 275).

Mecmûatü'n-nezâir'e göre Nesîmî'ye ait 6 farklı gazele 23 farklı şair tarafından toplam 39 nazire yazılmıştır.

Nesîmî'nin “*Yanaram 'ışkundan ahar gözlerümden yaşlar / Fûrkatün derdi çihardı yüregümde başlar*” matlalı gazeli 16 şair tarafından 19 kez tanzir edilmiştir. Bu şiire yazılan nazirelerin matla beyitleri şunlardır:

Bülbül-i cân gül yanagun medhine çün başlar
Dest urur şâzân çınâr u servi salar başlar (Hassân)
Hoş yaraşur alnun üzre ol mukavves kaşlar
Kim anı çekmekde 'âcizdür kamu nakkâşlar (Şemsî)
Cüst ü cüy etdükçe her çeşmümden akan yaşlar
Âz edüp sen serv-içün çok çok yaşasun yaşlar (Zeynî)
Gözlerümden kim iner her kuru yere yaşlar
Ferr alup derler senün-çün çok yaşasun yaşlar (Zeynî)
Hicrünüle eyle çıkdı yüregümde başlar
Nâle kıldum derdile feryâda geldi taşlar (Şeyh Oğlu)
Dilber-i fettân kaçan kim mekr ü ala başlar
Top olur çevgân-ı zülfine 'adedsüz başlar (Rûmî)
La'lünün yâdına her dem dökdüğü-çün yaşlar
Gözlerüme 'ömrüne versün hüzâ çok yaşlar (Fûrkatî)
Ebr-i dür-bâram gözümünden her dem akar yaşlar
Gün yüzünü görse gözüm dürri saça-başlar (Harîmî)

Çün ki zâhid kasdile evbâşa taşlar taşlar
 ‘İşkunun yolında oynar başlar evbâşlar (Ezherî)
 Dilberâ şekker dilün şîrîn söze çün başlar
 ‘Arz eder lü’lü’-yi ter yâkût u gûher-pâşlar (Ezherî)
 Dilberâ nakşunda ‘âcizdür kamu nakkâşlar
 Gerçi kim ‘âlemde çokdur nakşlar nakkâşlar (Nebî)
 Şem’-i dil-sûzam ki çeşmümden revândur yaşlar
 Ben ölürsem gam degül sana firâvân yaşlar (Safî)
 Gamzeye çün nâzile ol nâzenînüm başlar
 Cân fidây olur anun yolında gider başlar (Hâcî Mutî’î)
 Her seher vaktında kim bülbül figâna başlar
 Âhum artar şöyle ki akar gözlerümden yaşlar (Dökmeci)
 Resm kılmaz sun’-ı Hakdur nakşunu nakkâşlar
 Kudreti eltâfidur bu vaz’a göz ü kaşlar (Mukbil)
 Serv raks urup çemende çün terakkus başlar
 Tûbi-yi âzâdeler gör hoş salarlar başlar (Mukbil)
 Hasret-i dildârı dil şerh etmege çün başlar
 Âh kim bagrumda artar baş üzre başlar (‘İşkî)
 Teşne-diller yâd-ı la’lün-çün çü söze başlar
 Rahm edüp insile cin çok çok dökerler yaşlar (Şeyh)
 Kaddünün yâdına gözüm dökse derem yaşlar
 Kâmet-i servün yeşersün çok yaşagıl yaşlar (Ömer) (‘Ömer Bin Mezîd,
 1995, s. 171-181).

Nesîmî’nin “*Düşmişem bî-yâr İlâhî kimse bî-yâr olmasun / Kimsenün hâli bu resme müşkil ü zâr olmasun*” ve “*Sen mana dilber yetersin özgeler yâr olmasun / Bir olur yâr iki olmaz iki zinhâr olmasun*” matlalı gazelleri ise 7 şair tarafından birer şiirle tanzir edilmiştir. Bu şiire nazire yazanlar Hassân, Nebî, Safî, Mukîmî, ‘İşkî, ‘Askerî ve ‘Ömer’den ibarettir (‘Ömer Bin Mezîd, 1995, s. 194-199). Nesîmî’nin “*Sendedür şol genc-i penhân gezme her vîrâneyi / Denize dal andan iste ey gönül dîr-dâneyi*” matlalı gazeline ise Köylüce, ‘Atâyî, Na’îmî, Nâmûsî, ‘İşkî, Zeynî ve ‘Ömer birer nazire söylemişlerdir (‘Ömer Bin Mezîd, 1995, s. 207-211). Yine Hassân, Köylüce, Zeynî, Ahmed ve ‘Ömer, Nesîmî’nin “*Dünyî çün murdârdur yigren gönül murdârdan / Gül degül dünyî dikendür ne umarsın hârdan*” matlalı gazeline tanzir etmişlerdir (‘Ömer Bin Mezîd, 1995, s. 220-223). Bunun dışında ‘Ömer bin Mezîd, Nesîmî’nin “*Ey nesîm-i subh-dem billâh ki yârum hoş mıdur / Ol habîbüm dilberüm ‘âlemde varum hoş mıdur*” matlalı gazeline bir nazire söylemiştir (‘Ömer Bin Mezîd, 1995, s. 244-245).

Mecmûatü'n-nezâir'de yer alan Nesîmî'ye ait zemin şiirlerin hiçbirinde Hurufilik izleri görülmez. Nesîmî ile aynı yüzyılda yaşamış ve ondan etkilenmiş olan şairler, tanzir etmek üzere onun Hurufilik akidesini yansıttığı şiirleri yerine daha çok âşıkane şiirlerini tercih etmişlerdir.

2.2. Mecmau'n-nezâir

Edirneli Nazmî'nin meydana getirmiş olduğu *Mecmau'n-nezâir*, derleyeni belli beş mecmuadan biridir. XVI. yüzyıla ait olan bu eserin toplam dokuz nüshası mevcuttur. Eserde toplam 357 şairin 5527 şiiri bulunmaktadır ki bunların 5490'ı gazel, 37'si murabbadır (Köksal, 2003, s. 262).

Mecmau'n-nezâir'de Nesîmî'ye ait sekiz zemin şiir bulunmaktadır.¹⁹ Bu şiirler ise 106 farklı şair tarafından toplam 226 nazire ile tanzir edilmiştir. Mecmuada Nesîmî'nin gazellerinden üçü Ahmedî'nin gazelleriyle ortak zemin şiir olarak kabul edilmiştir.

Bu esere göre Nesîmî'nin “*Şol tamâm iki yüzünden çünkü ref' oldı nikâb / Zulmetün devrânı geçdi zâhir oldı âftâb*” matlalı gazeli, Ahmedî'nin “*Oldı yüzünün hayâsından eriyüben gül âb / Nergisünün hasretinden gözlerüm toldı gül-âb*” matlalı gazeliyle ortak zemin şiir olarak kabul edilmiştir. Nesîmî'nin bu gazeline yazılan nazirelerden bazılarının matla beyitleri şu şekildedir:

Hüsn h'ânı ni'metinden gün yüzün açsa nikâb
Süfresinde sebze degmez kurs-ı mâh u âftâb (Şeyhî)
Her kaçan ol meh-likâ ref' ide yüzünden nikâb
Hacletinden zerreveş ditrer felekde âftâb (Hafî)
Çün cihân ma'mûrını bildün olur âhir harâb
‘Âkil isen koma elden bir nefes câm-ı şarâb (Çâkerî)
Berg-i gül üzre saçar her lahza zülfün müşk-i nâb
Bu ne sünbüldür ki virür lâle-i sırâba tâb (Kemâl-i Zerd)
Olalı ruhsâruna şol turre-i müşkîn nikâb
Kaldı zulmetde bu gönlüm kişverî bî-âftâb (Kâsım)
Açduğınca h'ân-ı hüsninden Nakîboglı nikâb
Görinür nâzırlarına yüzi kurs-ı âftâb (Visâlî)
Sünbülün mi yâ Rab ol mihr üzre yâ müşkîn sehâb
Kim ‘arak vaktinde yagdurur yanagundan gül-âb (Sabâyî)
Mûy anuñçün götürdi başda Mecnûn-ı harâb
Hayme-i Leylâ'ya bir gün eyleyem didi tınâb (Hasbî),

¹⁹ Fatih Köksal, hazırlamış olduğu *Mecmau'n-nezair* adlı eserin inceleme kısmında, mecmuada Nesîmî'nin 9 zemin şiiri olduğunu söylese de yalnızca 8 şiir saymaktadır (Edirneli Nazmî, 2017, s. 32).

Olalı tâbende-i ruhsâr-ı dil-ber âftâb
Andan alur dirler işitdüm dem-â-dem mâh tâb (Gedâyî)

Hey ne müşkildür dilâ kim yâr ola ‘âlî-cenâb
‘Âşıkî âşüftesinden ider ola ictinâb (Gedâyî)

Görmek istersem cemâlün kanlu yaşumdur hicâb
Kanda görsün ‘âlemi eksük degül çeşminde âb (Neşâtî)

Şem’ veş nâr-ı gam ile vire pür-nem sîne tâb
Tek kadem-rence kıla uşda şarâb uşda kebâb (Şîrî)

Gül yüzünden sünbülün ref’ eylesen ey mâh-tâb
Mahv u nâ-peydâ olur bir zerre gibi âftâb (Remzî)

Bunların dışında aynı gazele Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, Safâyî, Hadîdî, Kâtîbî, Râzî (2), Resmî, Muhibbî (3), Münîr, Mu’îdî, ‘Atâ (3), Tarîkî, Sürûrî-i Müderris (2), Sürûrî-i Acem, Kemâl Paşa-zâde (3), Şevkî, Mehmed Beg-i Defterî, Helâkî, Mesîhî, Latîfî-i Kastamonî, Safâyî, Zâtî (4), Subhî, Revânî (2), Revânî-i Za’îm, Gaffâr, Şem’î (2), İshâk Çelebi, Selmân, Me’âlî, Sabûhî, Celîlî (4), Rahîkî, Bihiştî, Fikrî, Sehî, Şehdî, Râcî, Hilâlî-i Kazzâz, Fasîhî, Ferîdî, Câmî’î, Yahyâ, Usûlî (2), Kâdî, Yakînî, Nişânî, Za’îfî (2), Sun’î-i Gelibolî, Derûnî (2), Kurbî, Rahmî, Emrî, Şîrî-i Silsirevî, Hayretî (2), Enverî, Süvârî, Vahyî ve Edirneli Nazmî (3) de nazire yazmışlardır (Edirneli Nazmî, 2017, s. 181-210).

Edirneli Nazmî’ye göre Nesîmî’nin;

Yanaram ‘ışkundan akar gözlerümden yaşlar
Fürkatün derdi çıkardı yüregümden başlar

matlı gazeli ise Sâfî, Ahmed Paşa, Mukbil, Muhibbî, Eyzen (2), Necâtî, Şeyh İbrâhîm, ‘Amrî, Remzî, Gedâyî, Sürûrî-i Müderris (2), Revânî, Zâtî, Lâmi’î, Mîrî, Bahârî-i Müderris, Kâtîbî, Ezherî, Fârisî, Şemsî ve Edirneli Nazmî tarafından tanzir edilmiştir (Edirneli Nazmî, 2017, s. 412-419).

Mecmau’n-nezâir’de yer aldığına göre Nesîmî’nin altı gazeli daha çeşitli şairlerce tanzir edilmiştir. Nesîmî’nin tanzir edilen söz konusu gazellerinin matla beyitleri şöyledir:

Yüzün mushafdur ey rûh-ı münevver
Te’âlâ şânuhü Allahü ekber (Edirneli Nazmî, 2017, s. 542)²⁰

Yüzündür Tûr-ı Sînâ rakk-ı menşûr
Bilindi uşda gör nûrun ‘alâ nûr (Edirneli Nazmî, 2017, s. 555)²¹

²⁰ Bu gazel, Ahmedî’nin “*Aceb bu saç mıdır yâ müşk ü ‘anber / ‘Aceb bu leb midür yâ şehd ü şekker*” matlı gazeliyle beraber zemin şiir olarak kabul edilmiştir (Edirneli Nazmî, 2017, s. 542).

²¹ Bu gazel, Ahmedî’nin “*Senün yüzün kime olursa manzûr / Çerâğı devletinün oldu pür-nûr*” matlı gazeliyle beraber zemin şiir olarak kabul edilmiştir (Edirneli Nazmî, 2017, s. 555).

Gel ey dil-ber ki kan oldu gönül 'ışkun belâsından
Kerem kıl vasl ile kurtar beni hecrün cefâsından (Edirneli Nazmî, 2017, s. 1250)

Ey yanagundan hacel gül lâle-i hamrâ-y-ile
Kanımı dökdi gözün her lahza bu sevdâ-y-ile (Edirneli Nazmî, 2017, s. 1344)

Başunı tûb eylegil gir vahdetün meydânına
Ey gönül müştâk isen ger zülfünün çevgânına (Edirneli Nazmî, 2017, s. 1374)

Cemâlün fitnessi tutdı cihânı
Çıkardı perdeden râz-ı nihânı (Edirneli Nazmî, 2017, s. 1763).

Mecmûatü'n-nezâir'den farklı olarak *Mecmau'n-nezâir*, Nesîmî'nin Hurufilik remizleriyle örülü gazellerinin de tanzir edildiğini gösterir. Mesela Nesîmî'nin “*Şol tamâm iki yüzünden çünkü ref' oldu nikâb / Zulmetün devrânı geçdi zâhir oldu âftâb*” matlalı gazelinde bulunan aşağıdaki beyitler, doğrudan Hurufilik inancıyla alakalıdır:

Hak Te'âlâ'nun kelâmı sûretün tefsîridür
Ey yüzün *innâ fetahnâ*²² Hak'dan açıldı bu bâb (G. 13/5)

Kirpügün kaşunla zülfün Hak kitâbidur velî
Ol kitâbı kim bilür *min 'indihî*²³ 'ilmü'l-kitâb (G. 13/6)

Sûretün levhinde yazılmış hurûfî bilmeyen
Bilmedi savm u salâtun sağışın yevmü'l-hisâb (G. 13/7)

Âb-ı hayvândur tudagun Rûh-ı Kudsi'dür demün
Sûretün Hak'dur yüzün *va'llâhü a'lem bi's-savâb*²⁴ (G. 13/8)

Mecmau'n-nezâir'e göre Nesîmî'nin bu gazeli 94 defa tanzir edilmiştir ancak söz konusu nazirelerden yalnızca aşağıdaki birkaç beyit Hurufilik inancı ile alakalıdır:

Âteş-i ruhsâr imiş bildüm rakîbün tapdığı
Ey yüzi mushaf sanurdum ben anı ehl-i kitâb (Sürûrî-i Müderris'ten aktaran Edirneli Nazmî, 2017, s. 192)

Veh ne mu'ciz-nâmedür hüsnün kim anı Akl-ı Kül
Eylemiş esmâ'-i hüsnâ defterinden intihâb (Sürûrî-i Acem'den aktaran Edirneli Nazmî, 2017, s. 192)

Ey Sürûrî bâ-i bismi'llâhirrahmâni'r-rahîm
Oldı Hak'dan tâ ebed *min 'indihî*²⁵ 'ilmü'l-kitâb (Sürûrî-i Acem'den aktaran Edirneli Nazmî, 2017, s. 192)

²² “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik” (Fetih / 1, Altuntaş ve Şahin, 2010, s. 510).

²³ Onun tarafından.

²⁴ Doğrusunu en iyi Allah bilir.

²⁵ Onun tarafından.

Fâtîha hakkı Safâyî levh-i hüsnünde sentün
Okudu el-hamdü li'llâh *ma'ni-i ümmü'l-kitâb*²⁶ (Safâyî'den aktaran Edirneli Nazmî, 2017, s. 194)

O hâlde denilebilir ki Nesîmî'nin Hurufilik inancını işlediği gazeller bile bazı divan şairleri tarafından Hurufilikten sıyrılmış bir şekilde tanzir edilmiştir.

3. Diğer Şairlerin Taranan Divanlarında Nesîmî Nazireleri

Bu kısımda, Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığının internet sitesinde yer alan divanlardaki gazellerin *Nesîmî Divanı*'ndaki ilk 150 gazel arasında redifî tam bir kelime oluşturan gazeller ile mukayese edilmesi sonucu tespit edilen nazireler incelenmiştir.

İncelenen divanlarda Nesîmî'nin ilk 150 gazeliyle kafiye ve redif bakımından uyuşan toplam 37 gazel tespit edilmiş olup²⁷ bunlardan 8 gazel içerik açısından da Nesîmî'nin ilgili gazellerine benzediği için kuvvetli bir ihtimalle naziredir. Ancak kendisine nazire yazılmış olabileceği ifade edilen Nesîmî'ye ait gazellerden üçü, Ahmedî'nin (öl. 815 / 1412-1413) gazellerinden ikisi ile aynı vezin, kafiye ve rediftedir.²⁸ Mesela aşağıdaki örnekte hem Ahmedî'nin hem de Nesîmî'nin ilgili gazellerinden alınan matla beyitleri “mef'ûlü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün” vezninde olup redif ve kafiye bakımından ortaktır:

Yârun gerek ki mihr-i ruhî dil-pezîr ola
Tâ hüs-n-i hulk içinde cihânda emîr ola (Nesîmî, G. 10/1)

Lâyık degül mi kanda ki bir bî-nazîr ola
Kim can vilâyetinde ser-â-ser emîr ola (Ahmedî, G. 39/1)

Ahmedî ve Nesîmî'nin vezin, kafiye ve redif bakımından birbirine uyan söz konusu gazelleri ne *Mecmûatü'n-nezâir*'de ne de *Mecmau'n-nezâir*'de geçmektedir. Demek ki bu şiirler, nazire mecmuası meydana getiren Ömer bin Mezîd ile Edirneli Nazmî tarafından nazire ilişkisi bağlamında değerlendirilmemiştir. Ahmedî'ye nazireler yazdığı bilinen Nesîmî'nin bu şiirlerinin mecmualarda anılmaması dikkate değer bir durumdur. Ayrıca Edirneli Nazmî'nin, *Mecmau'n-nezâir*'de, Nesîmî'ye ait üç gazeli Ahmedî'nin aynı vezin, kafiye ve redifteki üç şiiriyle birlikte nazire ilişkisi bağlamı dışında beraberce zemin şiir

²⁶ Bu tamlama “Kitabın anasının manası” anlamına gelir. Hurufiler Fatiha suresini Kur'an'ın anası olarak kabul ederler çünkü bu surenin yedi ayeti Hurufilere göre yedi ümmî hattın karşılığıdır (Gölpınarlı, 1989, s. 18-19).

²⁷ Bu gazeller şunlardır: Nesîmî G. 10 > Hakikî G. 74; Nesîmî G. 22 > Hâletî G. 97, 'Âli G. 102, Hecrî G. 12, Mu'îdî G. 41, Sâkıb Dede G. 11, Şâhî G. 11, Behiştî G. 53; Nesîmî G. 33-34 > Pertev G. 280, Revânî G. 184; Nesîmî G. 35 > Bâkî G. 239, Nef'î G. 74, Sıdkî G. 137, Sıdkî G. 138, Nigârî G. 122-124-129; Nesîmî G. 40 > Beyânî G. 283-384; Nesîmî G. 41-43 > Âsım G. 86, Yâver G. 66; Nesîmî G. 51-52 > Sehâbî G. 136, Ravzî G. 306, Hâletî G. 197; Nesîmî G. 76 > Ravzî G. 248; Nesîmî G. 86-87 > Hakikî G. 25, Nigârî G. 196; Nesîmî G. 88-89 > Münîrî G. 95; Nesîmî G. 98 > Beyânî G. 283; Nesîmî G. 120 > Ravzî G. 248.

²⁸ Ahmedî G. 39 > Nesîmî G. 10; Ahmedî G. 116 > Nesîmî G. 33-34.

olarak kabul ettiği görülürken sözü edilen şiirleri görmezden gelmesi, şüphesiz ki bilinçli bir harekettir. Bu nedenle birbirine benzeyen bu gazeller nazire ilişkisi bağlamı dışında değerlendirilecek ve Nesîmî'nin şiirleri Ahmedî ile diğer şairler arasında kalan bir model şiir olarak değil de zemin şiir olarak ele alınacaktır.

Bu kısımda incelenecek nazirelerin şairleri XV. yüzyıldan başlayıp XIX. yüzyıla dek uzanmaktadır. Dolayısıyla burada incelenen şairlerin neredeyse hiçbirinin Nesîmî ile doğrudan bağlantısı yoktur. Ayrıca, Hurufî şairlerin Nesîmî'ye karşı hissettikleri gerek dinî gerek edebî yakınlık, doğal olarak buradaki şairlerde söz konusu olamaz. Bu sebeplerden dolayı, Nesîmî'ye nazire olma ihtimali çerçevesinde değerlendirilen buradaki şiirlerin nazire olmama ihtimalleri de bulunmaktadır. Söz konusu şairlerin, herhangi bir model şiir vasıtasıyla Nesîmî'nin tanzir edilen şiirine bağlanmaları da mümkündür. Nesîmî'ye yazılması mümkün olan nazireler ve şairleri gösteren tablo şu şekildedir:

Tablo 4: Diğer Şairlerin Nesîmî'ye Nazireleri

Nesîmî'nin Gazeli		Nazire	
Gazel No.	Matla Beyti	Gazel No.	Matla Beyti
10	Yârun gerek ki mihr-i ruhı dil- pezîr ola Tâ hüsn-i hulk içinde cihânda emîr ola	74	Yârun gerek ki mihr-i ruhı dil- pezîr ola Tâ hüsn ü hulk içinde cihâna emîr ola (Hakîkî)
22	Çün meni bezm-i ezelden eyledi ol yâr mest Ol cihetden görünür bu çeşmüme deyyâr mest	41	Şevk-i ruhsârunla içüp oluram her bâr mest Tâze gül devrinde kimdür olmayan iy yâr mest (Muîdî)
		11	Olmasa bî-jeng-i reng âyîne-i dîdâr mest Gösterürdü hûşa kendin rû-be-rû efkâr mest (Sâkıb Dede)
		11	Hançer almış âh eline gamze-i dil-dâr mest Kan itmezse 'acebdür ol gözi hûn-hâr mest (Şâhî)
		53	Gonca ser-hôş lâle kanzîl serv-i hoş-reftâr mest Bâde-i vahdetden olmuş ser-te-ser gülzâr mest (Behiştî)

33	Gerçek hadîs imiş bu ki hûbun vefâsı yoh Kim sevdi hûbı kim didi hûbun	280	Şol dil-berün ki yârine mihr ü vefâsı yok Gılmân-ı cennet olsa da bi'l-lâh safâsı yok (Muvakkitzâde Muhammed Pertev)
34	cefâsı yoh Hansı gönül içinde ki 'ışkun hevâsı yoh Min hâc iderse Merveyi anun Safâsı yoh		
35	Aç bu serâ-perdeyi gir içerü cânâ bah Gör ne tecellî kılur pertev-i cânâna bah	124	Çehre-i cânânı gör keyfiyet-i âna bah Eylediği cilve[y]e itdüğü cevlâna bah (Nigârî)
76	Kim aydur kim yüzün gül-nâra benzer Ki yüzün nûra vü hem nâra benzer	248	Şu karşudan gelen ol yâra benzer Melâhat menba'ı dildâra benzer (Ravzî)

Karakoyunlu Cihanşah Hakîkî

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un dördüncü oğlu olan Cihanşah, XV. yüzyılda yaşamıştır. Her ne kadar şairliği hükümdarlığının gölgesinde kalsa da o Nesîmî etkisinde şiirler yazmıştır. Hükümdar şair, 871-872 / 1467 yılında Bingöl yakınlarında Uzun Hasan'ın askerleri tarafından öldürülmüştür (Macit, 2000, s. 10).

Karakoyunlu Cihanşah Hakîkî'nin 74 numaralı gazeliyle Nesîmî'nin 10 numaralı gazeli, küçük farklılıklar haricinde birbirinin aynısıdır. Bu durum, Hakîkî tarafından yapılan bir intihalin kanıtı olabileceği gibi söz konusu şairlerin divan nüshalarını yazan müstensihlerin bir hatası da olabilir. Bu meseleden Muhsin Macit'in "Cihânşâh ve Türkçe şiirleri" başlıklı makalesinde ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. Muhsin Macit, birkaç kelime veya mısra farkıyla hem Nesîmî hem de *Hakîkî Divanı*'nda bulunan üç gazel ve bir tuyuğun aslında kime ait olduğu konusunda kesin bir yargıya varmasa da problemin nüshalardan kaynaklandığına dikkat çeker. *Nesîmî Divanı*'nın en eski nüshasının *Hakîkî Divanı*'nın bilinen ilk nüshasından daha eski olmadığına değinen Macit, Hüseyin Ayan'ın *Nesîmî Divanı* neşrinde bulunan bazı şiirlerin Cihangir Kahramanof'un *Nesîmî Divanı* neşrinde bulunmadığını, tam tersi olarak Kahramanof neşrinde bulunan bazı şiirlerin de Ayan neşrinde bulunmadığını ifade eder (Macit, 2000, s. 13-15). Dolayısıyla Nesîmî ve Hakîkî'nin şiirleri arasında büyük ihtimalle mevcut divan nüshalarından kaynaklanan bir karışıklık söz konusudur. Bahse konu olan gazellerin örnek beyitleri şu şekildedir:

Yârun gerek ki mihr-i ruhı dil-pezîr ola
Tâ hüsn ü hulk içinde **cihânda** emîr ola (Nesîmî G. 10/1)

Yârun gerek ki mihr-i ruhı dil-pezîr ola
Tâ hüsn ü hulk içinde **cihâna** emîr ola (Karakoyunlu Cihanşah Hakîki, G. 74/1)

Hûblukda çün misâl bulunmaz **mu'âyene**
'Âlemde ol yegâne meger bî-nazîr ola (Nesîmî G. 10/3)

Hûblukda çün misâl bulunmaz **visâline**
Âlemde ol yegâne meger bî-nazîr ola (Karakoyunlu Cihanşah Hakîki, G. 74/3)

3.2. Muîdî

XVI. yüzyıl şairlerinden olan Muîdî (öl. 994 / 1585-1586), Âşık Çelebi'ye göre sürekli yazıp söyleyen, ayrıca hayatı hiç kimseye aldırış etmeden yaşayan biridir. Kınalızâde'ye (öl. 1012 / 1604) göre şair, hamse sahibidir ve nazmı orta seviyededir. Kâtib Çelebi (öl. 1067 / 1657) de şairin hamsesi bulunduğunu doğrular (Şentürk ve Kartal, 2010).

Muîdî'nin "mest" redifli gazeli ile Nesîmî'nin aynı redifli gazeli "fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün" veznindedir, kafiye "-âr" ve konu bakımından da benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla Muîdî'nin şiirinin Nesîmî'ye nazire olarak yazıldığı kuvvetle muhtemeldir:

Çün meni bezm-i ezelden eyledi ol yâr mest
Ol cihetden görünür bu çeşmüme deyyâr mest (Nesîmî G. 22/1)

Şevk-i ruhsârunla içüp oluram her bâr mest
Tâze gül devrinde kimdür olmayan iy yâr mest (Muîdî G. 41/1)

Hem Nesîmî hem de Muîdî, kendilerini sevgilinin sarhoş ettiğiinden bahsetmektedir. Ne var ki Nesîmî'nin sarhoşluğu elest bezmine dayanır ve sevgilisi muhtemelen Allah'tır, fakat Muîdî'nin aşkı beşerîdir ve bu bakımdan Nesîmî'nin aşkından farklılık gösterir. Muîdî'yi sarhoş eden, bahar mevsiminde kurulan bir içki meclisinde sevgilinin yanağı için içtiği şarap olmalıdır.

Şöyle mestem ta kıyâmet dahı hüşyâr olmazam
Çün meni vahdet meyinden eyledi dildâr mest (Nesîmî G. 22/3)

Bezm içinde bî-tekellüf agzın öp havf itme kim
Ganzeler bîmâr ü zülf âşüftedür dildâr mest (Muîdî G. 41/4)

Nesîmî'nin ezelde içtiği vahdet şarabı onu kıyamete dek sarhoş ederken Muîdî'nin beşerî aşk dolayısıyla içtiği içki onu tensel zevklere yöneltmektedir. Muîdî'nin sevgiliyle beraber yaşadığı gerçek sarhoşluk, Nesîmî'nin sembolik sarhoşluğuna tezat oluşturmaktadır.

Cennet-i ‘adnun gülistânında bülbüldür dilün
Nagme-i cân-sûzı her dem eylegil tekrâr mest (Nesîmî G. 22/32)

Sâkiyâ sanma ki ancak bâde mest eyler beni
La’l-i nâbundan oluptur cân u dil tekrâr mest (Muîdî G. 41/2)

Nesîmî’nin gönlü Adn cennetinde bir bülbüldür ve bu bülbülün yanmış gönlünün nağmesi, ilahi aşkla her an tekrar tekrar sarhoş olmaktadır. Muîdî ise şarap sunan sakiye, canını ve gönlünü tekrar tekrar sarhoş eden asıl şeyin içki değil de sevgilinin lal taşı gibi kırmızı olan saf dudağı olduğunu söyler.

1.3. Sâkıb Dede

1062 / 1652 yılında İzmir’de doğan Sâkıb Dede’nin (öl. 1148 / 1735) asıl adı Mustafa olup bir rivayete göre soyu Endülüs’e dayanır. 16 yaşlarında eğitim için İstanbul’a gelip Fatih Medresesi’ne giren Sâkıb Dede 1088-1089 / 1678’de Çehrin Savaşı’na katılır ve bu savaşta tanıştığı bir Mevlevi dervişinden etkilenerek bu yola ilgi duyar. Anadolu’ya yaptığı bir tahsil seferinden sonra Edirne’ye gidip Neşâtî’nin (öl. 1085 / 1674) müritlerinden Seyyid Mehmed Dede gözetiminde çile doldurur ve ardından İstanbul’a gidip Galata Mevlevihanesi’nde Gavsî Ahmed Dede’ye intisap eder. Kütahya Mevlevihanesi’nde 46 yıl şeyhlik yaptığı bilinen şairin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* adlı eseri Mevlevi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Nâbî (öl. 1124 / 1712) tarzında hikemî şiirler söyleyen Sâkıb Dede’den Şeyh Gâlib (öl. 1213 / 1799) ve Esrar Dede övgüyle söz etmiştir (Arı, 2009, s. 4-5).

Sâkıb Dede “mest” redifli gazeliyle tıpkı Muîdî gibi Nesîmî’nin “mest” redifli 22 numaralı gazelini muhtemelen tanzir etmiştir. Sâkıb Dede’nin gazeli de Nesîmî’ninki gibi “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” vezninde olup aynı kafiyeimüreddefeye (-âr) sahiptir. Bu gazel, konu olarak da tanzir ettiği gazele benzerlik göstermektedir:

Cennet-i ‘adnun gülistânında bülbüldür dilün
Nagme-i cân-sûzı her dem eylegil tekrâr mest (Nesîmî G. 22/32)

Gerd-i hat nüh-cür‘a-i câm-ı lebündür sâkiyâ
Cân-ı bî-tâb-ı humârı itmede tekrâr mest (Sâkıb Dede G. 11/5)

*

Şöyle mestem ta kıyâmet dahı hüşyâr olmazam
Çün meni vahdet meyinden eyledi dil-dâr mest (Nesîmî G. 22/3)

Her hirâmı seyl-i ârâm-ı dil-i vîrân olur
Beyt-i ma‘mûrına teşrîf eyleye dildâr mest (Sâkıb Dede G. 11/18)

*

Nüh felek bu çarh-ı eflâk mest olup gerdişdedür
 Şems mest ü mâh mest ü kevkeb-i seyyâr mest (Nesîmî G. 22/8)
 İtmese hum-hâne-i çarhı şarâb hâl-i per
 Çarha girmezdi ser-â-ser sâbit ü seyyâr mest (Sâkıb Dede G. 11/17)

1.4. Şâhî

Şâhî (öl. 970 / 1562), Şehzâde Bâyezîd'in mahlas ismidir. Hükümdar şair, “mest” redifli gazeliyle Nesîmî'nin aynı redifli gazelinesi muhtemelen tanzir etmiştir. Her iki gazel de vezin, kafiye, redif ve konu bakımından birbiriyle uyumludur:

Çün meni bezm-i ezelden eyledi ol yâr mest
 Ol cihetden görünür bu çeşmüme deyyâr mest (Nesîmî G. 22/1)
 Nev-cevândur kanda bilür dahı âdem kadrini
 Hûn-ı ‘uşşâk ile oynarsa n’ola ol yâr mest (Şâhî G. 11/2)

*

Şöyle mestem ta kıyâmet dahı hüşyâr olmazam
 Çün meni vahdet meyinden eyledi dildâr mest (Nesîmî G. 22/3)
 Dostum Ferhâd u Mecnûnun cihânda adı var
 Gelmedi Şâhî gibi bir ‘âşık-ı didâr mest (Şâhî G. 11/7)

3.5. Behiştî

XVI. yüzyıl şairlerinden biri olan Vizeli Ramazan Behiştî (öl. 979 / 1571-1572), Nesîmî'nin 22 numaralı ve “mest” redifli gazeline nazire yazan bir diğerk şairdir:

Çün meni bezm-i ezelden eyledi ol yâr mest
 Ol cihetden görünür bu çeşmüme deyyâr mest (Nesîmî G. 22/1)
 Zâhidâ ben meclis-i meyden nice zevk itmeyem
 ‘Âşika eyler vefâlar olıcak ol yâr mest (Behiştî G. 53/2)

*

Şöyle mestem ta kıyâmet dahı hüşyâr olmazam
 Çün meni vahdet meyinden eyledi dildâr mest (Nesîmî G. 22/3)
 Bir şarâbuñ mesti olmuşdur Behiştî kim anuñ
 Cür’asından oldu mecmû‘-ı cihân hem-vâr mest (Behiştî G. 53/5)

3.6. Muvakkit-zâde Muhammed Pervev

Muvakkit-zâde Muhammed Pertev (öl. 1222 / 1807-1808) XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış divan sahibi şairlerdendir (Bektaş, 2017, s. 3). Şair, Nesîmî'nin 33 numaralı gazelinesi 280 numaralı

gazeliyle muhtemelen tanzir etmiştir. Aşağıda mukayeseli örnek beyitleri bulunan söz konusu gazeller “mef’ûlü / fâ’ilâtü / mefâ’îlü / fâ’ilün” vezninde olup kafiye “-â”, redif “-sı yok” ve içerik bakımından birbiriyle uyumludur:

Gerçek hadîs imiş bu ki hûbun vefâsı yoh
Kim sevdi hûbı kim didi hûbun cefâsı yoh (Nesîmî G. 33/1)
Şol dil-berûñ ki yârine mihr ü vefâsı yok
Gılmân-ı cennet olsa da bi’llâh safâsı yok (Pertev G. 280/1)

*

‘İşkun belâsı yoh diyüben ‘ışka düşme var
Kim ‘âşık oldı kim didi ‘ışkun belâsı yoh (Nesîmî G. 33/2)
İklîm-i ‘aşk ahâlîsi zâr u zebûn olur
Zannum bu gûnedür ki hoş âb u hevâsı yok (Pertev G. 280/2)

3.7. Nigârî

XIX. yüzyıl şairlerinden Nigârî (öl. 1303 / 1886), Azerbaycan’ın Karabağ bölgesinde dünyaya gelmiştir. Çocukluğunda eğitime çok ilgi göstermese de ilerleyen yaşlarında bazı âlimlerden ders almış ve nihayet Hâlid el-Bağdâdî’nin (öl. 1242 / 1827) halifesi olmuştur. Daha sonra, bir rüyası dolayısıyla İsmail Şirvânî’ye bağlanan Nigârî, şeyhi ile beraber önce Amasya’ya, sonra hacca gitmiştir. Ardından Anadolu’nun çeşitli yerlerini gezen şair memleketine dönüp irşat faaliyetlerine başlamıştır. Burada devamlı kalmayıp Anadolu’nun birtakım yerlerini gezmeye devam etmiştir (Bilgin, 2007b, s. 85-87). Bir şeyh şair olan Nigârî, 124 numaralı gazeliyle Nesîmî’nin 33 numaralı gazelini muhtemelen tanzir etmiştir. Her iki gazel de “müfte’îlün / fâ’ilün / müfte’îlün / fâ’ilün” vezninde olup kafiyeimüreddefe “-ân”, redif “-a bak” ve konu açısından birbirine denktir:

Aç bu serâ-perdeyi gir içerü cânâ bah
Gör ne tecellî kılur pertev-i cânâna bah (Nesîmî G. 35/1)
Çehre-i cânânı gör keyfiyet-i âna bah
Eylediği cilve[y]e itdüğü cevlâna bah (Nigârî G. 124/1)

3.8. Ravzî

XVI. yüzyıl şairlerinden Ravzî (öl. 1009 / 1600’den sonra), Balıkesir’in Edincik kasabasında doğmuş olup bir sipahi ailesine mensuptur. Şairin evlenip evlenmediği, düzenli bir eğitim alıp almadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca onun hangi işle uğraştığı ve devlet erkânıyla münasabetleri hususunda da elimizde kesin kanıtlar bulunmamaktadır (Aydemir, 2017, s. 4-7). Ravzî’nin 248 numaralı gazeli, Nesîmî’nin 76 numaralı gazeliyle beraber

“mefâ’îlün / mefâ’îlün / fe’ûlün” veznindedir. Ayrıca her iki şiir kafiye “-âr” ve redif “-a benzer” bakımından birbirine benzemektedir:

Güneş benzer didüm şol aya heyhât
Haçan ol bedre her seyyâre benzer (Nesîmî G. 76/12)
Ne sûretle ‘aceb devr-i felekde
Meh ü mihr ol melek-ruhsâra benzer (Ravzî G. 248/3)

Sonuç

Hurufî şairler, hem bir şair olarak beğendikleri hem de dinî bir lider olarak gördükleri Nesîmî’nin gerek Hurufilikle alakalı gerekse Hurufilikten bağımsız pek çok şiirini tanzir ederken diğer şairler onun yalnızca belirli şiirlerine nazire yazmışlardır. Yine de Hurufî olmayan şairlerin tanzir ettikleri bu şiirler arasında Hurufilik düşüncesinin apaçık görüldüğü nazire örnekleri mevcuttur. *Mecmûatü ’n-nezâir*’de Nesîmî’nin Hurufilik inancını işlediği şiirlere rastlanmaz iken *Mecmau ’n-nezâir*’de bu tarz şiirler de bulunmaktadır.

Demek ki Nesîmî, güçlü kalem ve içten söyleyişi sayesinde Hurufî olmayan şairleri bile Hurufilik düşüncesini bariz bir şekilde işlediği gazelleriyle etkileyebilmiştir. Tabii ki bu, Hurufî olmayan şairlerin Nesîmî’den dinî olarak değil, daha çok edebî anlamda etkilendiğini gösterir. Dolayısıyla Nesîmî divan şiirindeki etkisini inanç ve düşüncesine değil, güçlü şairliğine ve bu alanda çığır açıcılığına borçludur. Bu da Sünnî Osmanlı Devleti’nde hem sıkı bir Fazlullâh takipçisi hem de bir Hurufî lideri olan Nesîmî’nin divan şairleri arasında neden kabul edilip beğenildiğini, okunduğunu ve örnek alındığını açıklar.

Divan şiiri vezin, kafiye ve redif gibi şekilsel özellikleri bağlamında incelendiğinde Nesîmî’nin şiirleriyle benzerlik gösteren pek çok şiir tespit edilebilir; fakat bu, tespit edilen şiirlerin kesin bir şekilde Nesîmî’ye nazire olarak yazıldığını göstermez. Yaklaşık altı asır süren ve şekilsel özelliklere sadık kalınması hususunda oldukça katı olan divan şiirinde birtakım benzerliklerin olması kaçınılmaz bir durumdur. Dolayısıyla, Nesîmî’ye yazılan nazirelerin tespiti hususunda içerik analizi oldukça önemlidir. Nazire mecmualarında dahi, şekilsel olarak Nesîmî’nin gazellerine benzemekle birlikte içerik açısından bu gazellerden oldukça bağımsız birtakım şiirler bulunmaktadır ki bu durum söz konusu kaynakları ihtiyatlı kullanmayı bir zorunluluk hâline getirmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde nazire mecmualarından hareketle Nesîmî’ye nazire yazdığını ifade ettiğimiz şairlerin gerçekten ona nazire mi yazdıkları, şiirlerinin sadece bir rastlantı eseri olarak mı Nesîmî’ninkilere benzediği ya da yalnızca Nesîmî’nin kullandığı kafiye ve redifleri alarak bambaşka şiirler mi

yazdıkları hususu tartışmaya açıktır. Bu konuda kesin bir şey söyleyebilmek için nazire mecmualarının edebî tenkide tabi tutulması ve bahsedilen nazirelerin zemin şiirlerle içerik açısından ayrıntılı bir şekilde mukayese edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Aksu, H. (1989). Ali el-A'lâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 2, s. 381. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aksu, H. (1998). Hurûflik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 18, s. 408-412. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2010). *Kur'an-ı Kerim meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Âmiloğlu. (2014). *Arş-nâme tercümesi, Hurûfî şiirler I* (haz. Fatih Usluer). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Arı, A. (2009). Sâkıb Dede. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 36, s. 4-5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aslan, M. (2020). Hurûfî şair Arşî'nin Nesîmî'nin gazellerine nazîreleri. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 6 (12), 201-219.
- Âşık Çelebi. (2010). *Meşâ'irü's-şu'arâ*. 2. Cilt (haz. Filiz Kılıç). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Ayan, H. (2014). *Nesîmî, hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Türkçe divanının tenkitli metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydemir, Y. (2017). Ravzî, hayatı, kişiliği ve Divanı'nın incelenmesi. *Ravzî Divanı* içinde s. 4-40. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).
- Bağdatlı Ahdî. (2018). *Gülşen-i şu'arâ*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56733,ahdi-gulsen-i-suarapdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).
- Ballı, H. H. (2010). *Fazlullah Hurûfî ve Hurûflik*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bashir, S. (2013). *Fazlullah Esterâbâdî ve Hurufilik* (çev. Ahmet Tunç Şen). İstanbul: Kitap.
- Bektaş, E. (2017). Muvakkit-zâde Pertev'in hayatı ve eserleri. *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Divanı* içinde s. 3-33. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55973,pertev-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).
- Beyânî Mustafa Bin Carullah. (1997). *Tezkiretü's-şu'arâ* (haz. İbrahim Kutluk). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bilgin, A. (2007a). Nesîmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 33, s. 3-5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Bilgin, A. (2007b). Nigârî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 33, s. 85-87. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Canpolat, M. (2003). Mecmûatü'n-nezâir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 28, s. 275-277. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dilçin, C. (2009). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Dilçin, C. (2011). Divan şiirinde gazel. *Türk Dili*, Türk Şiiri - Divan Şiiri. Özel Sayı II, 78-247.
- Edincikli Ravzî. (2017). *Ravzî dîvânı* (haz. Yaşar Aydemir). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Edirneli Nazmî. (2017). *Mecmau'n-nezair* (haz. Fatih Köksal). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- Esrar Dede (2000). *Tezkire-i şu'arâ-yı Mevlevîyye* (haz. İlhan Genç). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Fazlullah Esterâbâdî. (2012). *Câvidân-nâme, Dürr-i Yetîm isimli tercümesi* (çev. Derviş Murtazâ, haz. Fatih Usluer). İstanbul: Kabalcı.
- Gölpınarlı, A. (1969). *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar*. İstanbul: Gerçek.
- Gölpınarlı, A. (1989). *Hurûfîlik metinleri kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gölpınarlı, A. (1992). *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Gri.
- Gölpınarlı, A. (2005). *Fuzûlî dîvânı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Güneş, D. (2011). *Misâlî dîvanı (inceleme-metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
<http://www.yazmalar.gov.tr/>
- İpekten, H. (2016). *Eski Türk edebiyatı nazım şekilleri ve aruz*. İstanbul: Dergâh.
- Kahraman, B. (1989). *Arşî Divânı'nın tenkidli metni I-II*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalkandelenli Muîdî. (2018). *Kalkandelenli Mu'îdî divanı* (haz. Gülçin Tanrıburdu). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59883,kalkandelenli-mu39idi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Karakoyunlu Cihanşah. (2017). *Karakoyunlu Cihanşah'ın Türkçe şiirleri* (haz. Muhsin Macit). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56191,karakoyunlu-cihansah39in-turkce-siirleripdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi. (2014). *Tezkiretü's-şuarâ*, 2. Cilt (haz. İbrahim Kutluk). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, <http://88.255.225.19:8091/tarama.php?cmd=search&genel=koyuno%F0lu> (Erişim Tarihi: 05.01.2021).

- Köksal, F. (2003). Mecmâu'n-nezâîr, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 28, s. 262-263. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Köksal, F. (2006). *Sana benzer güzel olmaz, divan şiirinde nazire*. Ankara: Akçağ.
- Köprülü, M. F. (2014). *Edebiyat araştırmaları II*. İstanbul: ALFA.
- Kürkçüoğlu, K. E. (1985). *Seyyid Nesîmî Dîvânı'ndan seçmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Latîfî. (2018). *Tezkiretü's-şu'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 05.10.2020).
- Macit, M. (2000). Cihânşâh ve Türkçe şiirleri. *Bilig*, 13 (Bahar), 9-19.
- Muhtar, C. (1986). Hurûfî Türk şairleri. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 219-226.
- Muvakkit-zâde Muhammed Pertev. (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/55973,per-tev-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Nesîmî. (1990). *Nesîmî divanı* (haz. Hüseyin Ayan). Ankara: Akçağ.
- Nigârî. (2017). *Nigârî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Olgun, İ. (1971). Seyyit Nesîmî üzerine notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 18(1970), 47-68.
- ‘Ömer Bin Mezîd. (1995). *Mecmuatü'n-nezair* (haz. Mustafa Canpolat). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Riyâzî Muhammed Efendi. (2017). *Riyâzî's-şu'arâ* (haz. Namık Açıkgöz). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).
- Sâkıb Dede. (2018). *Sâkıb Dede dîvânı* (haz. Ahmet Arı). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/59860,sakib-dede-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Şâhî, Şehzâde Bâyezîd. (2018). *Şâhî dîvânı* (haz. Filiz Kılıç). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/59394,sahi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Şenödeyici, Ö. (2015). *Nesîmî ve Hurufîlik kitabı*. İstanbul: Kesit.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2010). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh.
- Tataroğlu, A. (1995). *Muhîtî, hayatı, eserleri ve edebî kişiliği, dîvânının tenkîdli metni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1977). Arşî (Hurûfî) maddesi. 1. Cilt, s. 16. İstanbul: Dergâh.
- Usluer, F. (2009). *Hurûfîlik*. İstanbul: Kabalcı.
- Usluer, F. (2014). Firişteoğlu, Abdülmecîd İbn-i Firişte İzzeddîn. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/firisteoglu-abdulmecid-ibni-firiste> (Erişim Tarihi: 05.01.2021).
- Usluer, F. (2016). Giriş. *Kısmet-nâme* içinde s. 17-32. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Usluer, F. (2019). Divan şairleri ve Hurûfîlik. *Türkoloji Dergisi*, 23 (1), 80-104.
- Vizeli Ramazan Behiştî. (2018). *Ramazan Behiştî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

Extended Summary

The 15th century poet Nesîmî was very influential among divan poets both in his own period and after. While this influence of the poet, who wrote poems relating to Hurufism as well as non-Hurufism poems, exhibits a quality that can be evaluated in the context of belief, on the other hand, it appears as a phenomenon independent from belief.

In this study, which is conducted through imitation poems, Hurufî poets and non-Hurufî poets are examined under separate sub-headings. Muhiti, Misali and Arshi are selected to show samples from Hurufî poetry. Non-Hurufî poets are first examined by considering the *Mecmuatü'n-Nezair* and *Mecmau'n-nezair*. Lastly, Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism website is scanned.

In our study, hundreds of poems of rhyme, redifs and measures of Nesîmî's ghazals are identified. Of course, not all of them are imitation poems. It is inevitable that there are some similarities in divan poetry, which has very strict rules in terms of form and content. We compared Nesîmî's poems that resemble Nesîmî's poems in terms of rhyme and redif, and subjected them to content analysis in order to determine the proverbs that will constitute our study material. So our research material has come out more precisely.

According to our analysis, there are 11 imitation poems written to Nesîmî in Muhîti, 22 in Arşî and 25 in Misâlî. The aforementioned Hurufî poets prepared Nesîmî's poems mostly linked with Hurufism. In Muhîti and Misâlî, the effect of the poems relating Hurufism is observed more intensely, while this effect is slightly less in Arshi; because Arshi arranged some of Nesîmî's non-Hurufî poems.

When we examine *Mecmuatü'n-nezair* and *Mecmau'n-nezair* from imitation poem magazines, we see that, excluding a few, poets who are far from the belief of Hurufism imitate Nesîmî very widely. According to the *Mecmuatü'n-nezair*, 6 different poems belonging to Nesîmî were written by 23 different poets in total 39 imitation poems. There are no traces of Hurufism in any of the ground poems of Nesîmî in *Mecmuatü'n-nezair*. Poets, who lived in the same century as Nesîmî and were influenced by him, preferred the poems of minstrelsy rather than the poems that reflected his Hurufî creed, in order to arrange. In *Mecmau'n-nezair*, there are eight ground poems belonging to Nesîmî. These poems were prepared by 106 different poets with a total of 226 imitation poems. Unlike *Mecmuatü'n-nezair*, *Mecmau'n-nezair* shows us that Nesîmî's poems, which are covered with Hurufî rites, were also arranged. E.g; The following couplets in Nesîmî's poem are directly related to the belief of Hurufism:

Hak Te'âlâ'nun kelâmı sûretün tefsîridür
Ey yüzün innâ fetahnâ Hak'dan açıldı bu bâb (G. 13/5)

Kirpügün kaşunla zülfün Hak kitâbidur velî
Ol kitâbı kim bilür min 'indihû 'ilmü'l-kitâb (G. 13/6)

Sûretün levhinde yazılmış hurûfî bilmeyen
Bilmedi savm u salâton sağışın yevmü'l-hisâb (G. 13/7)

Âb-ı hayvândur tudagun Rûh-ı Kudsi'dür demün
Sûretün Hak'dur yüzün va'llâhü a'lem bi's-savâb (G. 13/8)

According to *Mecmau'n-nezair*, this poem of Nesîmî was arranged 94 times.

When we looked up in the website of Ministry of Culture and Tourism for digitalized poem books (divans), we restricted the scope of search to eight imitation poems within the limitations of our study.

As a result, Hurufî poets prepared many of Nesîmî's poems, which they both liked as a poet and regarded as a religious leader, while other poets wrote only to certain non-Hurufism poems of Nesîmî. Nevertheless, among these poems prepared by non-Hurufî poets, there are poems in which the idea of Hurufism is evident. While there are no poems in which Nesîmî mentions the belief of Hurufism in *Mecmuatü'n-nezair*, there are also such poems in *Mecmau'n-nezair*. However, the divan poets, with the exception of a few, chose to organize Nesîmî's poems about non-Hurufism by abstracting from this belief. That is to say, Nesîmî was able to influence even Hurufî poets, thanks to his strong pen and sincere speech, with his poems, which he clearly worked on. Of course, this shows that non-Hurufî poets were influenced by Nesîmî rather in a literary sense, not religiously. Therefore, Nesîmî owes his influence in divan poetry not to his belief and thought, but to his strong poetry and rhetoric in this field. This explains why Nesîmî, who was both a strict follower of Fazlullah and a Hurufî leader, was accepted, liked, read and taken as an example among divan poets in the Sunni Ottoman State.

